

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΜΕΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

«Η ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΝΤ»

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ν. ΑΥΓΕΛΗΣ

ΧΑΡΙΣΙΟΣ ΒΟΓΔΟΠΟΥΛΟΣ

Α.Ε.Μ. 349

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	3
1. Ο Καθαρός Λόγος	
1.1 Λόγος: έδρα της υπερβατολογικής απάτης.....	6
1.2 Το έργο του λόγου εν γένει.....	8
1.2.1 Οι συλλογισμοί του καθαρού λόγου.....	12
1.3 Η έννοια του απολύτου.....	14
1.4 Οι έννοιες του Καθαρού Λόγου – Οι ιδέες.....	17
2. Κριτική της παλαιότερης Μεταφυσικής.....	23
2.1 Η ορθολογική Ψυχολογία.....	24
2.2 Η ορθολογική Κοσμολογία.....	34
2.3 Η ορθολογική Θεολογία.....	45
3. Επίλογος.....	53
Βιβλιογραφία.....	58

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε μία εποχή, όπου υπήρχε έντονη διαμάχη ανάμεσα στα δύο επικρατέστερα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του Kant, στον εμπειρισμό και στον ορθολογισμό, ο γερμανός φιλόσοφος προσπάθησε να συνταιριάζει τα αντικείμενα αυτών των δύο ρευμάτων, την εμπειρία με τον ορθό λόγο. Αποτέλεσμα αυτής της συνένωσης ήταν η δημιουργία μιας νέας φιλοσοφικής θεωρίας, της υπερβατολογικής φιλοσοφίας, σημαντική θέση στην οποία καταλαμβάνει ο όρος «a priori»¹.

Ωστόσο, δεν πρέπει να συγχέουμε τον όρο «υπερβατολογικός» (transzendental) με τον όρο «υπερβατικός» (transzendent).² Όπως υποστηρίζει και ο ίδιος ο Kant, υπερβατικό και υπερβατολογικό δεν είναι το ίδιο πράγμα. Η έννοια «υπερβατικό» φανερώνει οτιδήποτε καταργεί και υπερβαίνει τα όρια της εμπειρίας, ενώ η έννοια «υπερβατολογικό» φανερώνει «τα αξιώματα της καθαρής νόησης που έχουν μονάχα εμπειρική χρήση και όχι υπερβατική».³

Στα πλαίσια, λοιπόν, αυτής της νέας φιλοσοφικής του θεωρίας, ο Kant θεωρεί πως η εμπειρία δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή γνώσης, καθώς η αντικειμενική γνώση δεν αντλείται από την εμπειρία, αλλά από τη νόηση. Ακόμη, αποδεικνύει εις βάρος του ορθολογισμού ότι η εμπειρική γνώση δε μπορεί να θεωρηθεί ασαφής και ότι υπάρχουν αρκετές νοητικές γνώσεις, οι οποίες δεν είναι σαφείς.⁴ Καταλήγει, λοιπόν, στο ότι η εμπειρία χωρίς τα «a

¹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σελ. 7-8, 20

«Ο Kant δίνει το όνομα φιλοσοφία υπερβατική στην οντολογία που, πλασμένη εφεξής απ' την κριτική του Καθαρού Λόγου, προσανατολίζει τη σκέψη προς το Είναι του όντος σαν αντικειμενικότητα του αντικειμένου της εμπειρίας. Έχει τη βάση της στη λογική. Αλλά η λογική δεν είναι πια τυπική λογική, αλλά λογική προσδιορισμένη απ' την συνθετική και αρχική ενότητα της υπερβατικής αντίληψης» Μ. Heidegger, Τι είναι φιλοσοφία, σσ. 74-75

² Υπερβατικό: «αυτό που υπερβαίνει τα όρια κάθε δυνατής εμπειρίας»

Υπερβατολογικό: «ονομάζουμε υπερβατολογική τη χρήση μιας ενύπαρκτης αρχής, όταν υπερβαίνει τα όρια της δυνατής εμπειρίας, δηλαδή όταν τη σχετίζουμε με τα πράγματα καθ' αυτά και όχι μόνο με τα φαινόμενα, που μπορούν να καταστούν αντικείμενο της εμπειρίας. Αντίθετα, ονομάζουμε υπερβατική την αρχή που υπερβαίνει αυτά τα όρια από την ίδια της τη φύση». Kant Im. (μετ. Χ. Τασάκος), Κριτική της Κριτικής Ικανότητας, Αθήνα, εκδ. Printa, 2000, σσ. 18-19

³ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B353

⁴ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σσ. 20-21

riori» στοιχεία της νόησης δε μπορεί να μας οδηγήσει στην αντικειμενική γνώση, αλλά ούτε και η νόηση χωρίς την εμπειρία.

Με την «Κριτική του Καθαρού λόγου» ο Kant θέλησε να ασκήσει κριτική στη παλαιότερη μεταφυσική και να θεμελιώσει την επιστημονικότητά της. Το θεμελιώδες ερώτημα που προκύπτει από αυτή την κριτική είναι το εξής: «πώς είναι δυνατή μια γνώση a priori», όπως για παράδειγμα αυτή που υφίσταται στην επιστήμη των μαθηματικών. Με άλλα λόγια, «ποιες είναι οι προϋποθέσεις για την πραγμάτωση της αντικειμενικής γνώσης και ποια είναι τα όρια της γνώσης»⁵.

Ποια είναι όμως η σημασία του όρου «κριτική» στον τίτλο αυτού του σημαντικού έργου του Kant; Σαφώς δεν πρέπει να είχε ο Kant στο μυαλό του μια καταδίκη του καθαρού λόγου, αλλά πολύ περισσότερο μια έρευνα του λόγου με κριτική ματιά, έχοντας ως στόχο να αναδειχθεί η ικανότητα ή η ανικανότητα του λόγου. «Καθόλου δεν εννοώ με αυτό (τον όρο κριτική) μια κριτική βιβλίων και συστημάτων, αλλά της δύναμης του λόγου γενικά, θεωρούμενης σε σχέση με όλες τις γνώσεις που μπορεί να φτάσει ανεξάρτητα από κάθε εμπειρία – εννοώ τη λύση του ερωτήματος περί του δυνατού ή του μη δυνατού μιας Μεταφυσικής γενικά και τον καθορισμό των πηγών, της έκτασης και των ορίων της, όλα αυτά βάσει αρχών».⁶

Για τον Kant, μπορούμε να οδηγηθούμε στην έγκυρη και αντικειμενική γνώση μέσω των υπερβατικών στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά δεν πηγάζουν από την εμπειρία, αλλά προηγούνται της εμπειρίας και γι' αυτό χαρακτηρίζονται a priori σε αντίθεση με τις a posteriori γνώσεις, οι οποίες προέρχονται από την εμπειρία.⁷

Η υπερβατική φιλοσοφία του Kant δεν ερευνά τα αντικείμενα της a priori γνώσης, αλλά τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο οδηγείται στη γνώση αυτών των αντικειμένων. «Ονομάζω υπερβατική κάθε γνώση, η οποία

⁵ ό.π., σελ. 22

⁶ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Kant, σσ. 31-32

⁷ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B2

ασχολείται γενικά όχι τόσο με αντικείμενα, αλλά με το δικό μας τρόπο γνώσης των αντικειμένων, εφ' όσον αυτή πρέπει να είναι δυνατή a priori»⁸. Το υποκείμενο για τον Kant είναι η υπερβατολογική μας συνείδηση που οργανώνει τις παραστάσεις που αποκτούμε εκ των αισθήσεών μας. Για να επιτευχθεί όμως αυτή η υπερβατολογική ενότητα του ανοργάνωτου υλικού που λαμβάνουμε μέσω της εμπειρίας και για να κατανοήσει το υποκείμενο την πραγματικότητα, απαιτείται η ύπαρξη έμφυτων εννοιών a priori, οι οποίες δεν πηγάζουν από τις αισθήσεις. Τέτοιες έννοιες είναι ο χώρος, ο χρόνος και οι κατηγορίες που δίνουν τη δυνατότητα στη νόηση να κρίνει, να αξιολογήσει τις εμπειρικές παραστάσεις και να οδηγηθεί στην αντικειμενική γνώση.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι ο Kant με την υπερβατολογική του φιλοσοφία και με την εν γένει κριτική της παλαιότερης μεταφυσικής, πραγματοποιεί μια στροφή προς την υποκειμενικότητα, η οποία επιτυγχάνεται με την μετατόπιση από το «είναι» στο «νοείν». Και αυτή η υποκειμενικότητα δε σημαίνει τίποτε άλλο, παρά «την αφετηρία όχι του αντικειμένου, αλλά μιας ειδικής νομοτέλειας της γνώσης, στην οποία πρέπει να αναχθεί μία συγκεκριμένη μορφή του αντικειμενικού».⁹

Χαρακτηριστικό έργο της υπερβατικής φιλοσοφίας του Kant όπως προαναφέρθηκε, είναι η «Κριτική του καθαρού λόγου» (1781), το οποίο χωρίζεται σε δύο βασικά μέρη: στην Υπερβατολογική Στοιχειολογία και στην Υπερβατολογική Μεθοδολογία. Η Υπερβατολογική Διαλεκτική, που είναι και αντικείμενο της παρούσας έρευνας, είναι μέρος της Υπερβατολογικής Λογικής, η οποία ανήκει στο πρώτο μέρος του βιβλίου, δηλαδή στην Υπερβατολογική Στοιχειολογία. Η Υπερβατολογική Λογική ασχολείται με τον προσδιορισμό των προεμπειρικών αρχών της υποκειμενικής χρήσης της διάνοιας, οι οποίες χρησιμεύουν για την αντικειμενική γνώση a priori. Ως αντικείμενο της η Υπερβατολογική Διαλεκτική έχει τον λόγο, ο οποίος σύμφωνα και με τα λεγόμενα του Kant είναι η ανώτερη μορφή γνώσης «πέρα από τον οποίο τίποτε

⁸ ό.π., B25

⁹ Ε. Κάσιρερ, Kant η ζωή και το έργο του, σ.234

ανώτερο δε μπορεί να βρεθεί μέσα μας που να επεξεργάζεται το υλικό της εποπτείας και να το υπάγει κάτω από την υπέρτατη ενότητα του νοείν». ¹⁰ Αυτή η ανώτερη γνωστική ικανότητα (vernunft), λοιπόν, υποβάλλει στη σκέψη το υλικό που έχει επεξεργαστεί η νόηση.

Ειδικότερα, η Υπερβατολογική Διαλεκτική αναφέρεται στον καθαρό λόγο «που αποτελεί την εστία των ψυχολογικών, των κοσμολογικών και των θεολογικών ιδεών, που με τη συνεχή υπέρβαση των ορίων της εμπειρίας οδηγούν σε παραλογισμούς και σε αντινομίες που διχάζουν τον ίδιο τον καθαρό λόγο». ¹¹

1. Ο ΚΑΘΑΡΟΣ ΛΟΓΟΣ

1.1 Λόγος: έδρα της υπερβατολογικής απάτης

Η Υπερβατολογική Αναλυτική, η οποία χαρακτηρίζεται από τον ίδιο τον Kant ως «Λογική της αλήθειας» παρουσιάζει τα στοιχεία της καθαρής γνώσης της νόησης και τις αρχές, χωρίς τις οποίες δε μπορεί να νοηθεί κανένα αντικείμενο. Αντίθετα, η υπερβατολογική Διαλεκτική αποτελεί τη «Λογική της απάτης», καθώς η χρήση της καθαρής γνώσης εκτός των ορίων της εμπειρίας μπορεί να μας οδηγήσει σε υποκειμενικούς συλλογισμούς, παρόμοιους με εκείνους τους οποίους ο Αριστοτέλης χαρακτήριζε διαλεκτικούς. ¹² Αυτός ο ισχυρισμός όμως δεν καθιστά την Υπερβατολογική Διαλεκτική μια θεωρία της αληθοφάνειας, «γιατί αυτή [η αληθοφάνεια] είναι αλήθεια που όμως

¹⁰ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A299

¹¹ Αν. Γιανναράς, Κεφάλαια από τη θεωρητική φιλοσοφία του Kant, σ.28

¹² G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καντ, σ.71

γνωρίζεται δι' ανεπαρκών λόγων, άρα η γνώση της είναι μεν ελλιπής, αλλά όχι όμως και γι' αυτό το λόγο απατηλή».¹³

Όταν, λοιπόν, η καθαρή γνώση της νόησης, αλλά και οι αρχές της δεν παραμένουν στα όρια της εμπειρίας, μέσα στα οποία μπορούμε να έχουμε αληθινή γνώση, αλλά υπερβαίνουν τα όρια αυτά, τότε οδηγούμαστε σε μια απάτη.¹⁴ Με άλλα λόγια, όταν οι έννοιες και οι κρίσεις της διάνοιας, οι οποίες έχουν ισχύ εντός των εμπειρικών ορίων εφαρμόζονται σε νέα εδάφη, εκτός του εμπειρικού χώρου, οδηγούμαστε αναπόφευκτα σε αντιφάσεις «οι οποίες μπορούν να λυθούν μόνο με τη διάκριση μεταξύ φαινομένου και πράγματος καθ' αυτό και με τον καθορισμό των ορίων της γνώσης».¹⁵

Που οφείλεται όμως αυτή η Υπερβατολογική επίφαση; Σύμφωνα με τον Kant, η πλάνη δεν προκαλείται από τις δύο μοναδικές πηγές γνώσης που έχει ο άνθρωπος, δηλαδή τη νόηση και την αίσθηση. Η πρώτη δε μπορεί να αποτελεί αιτία της πλάνης, γιατί όταν ενεργεί σύμφωνα με τους νόμους της δε μπορεί παρά να βρίσκεται σε συμφωνία με αυτούς τους νόμους, ενώ η δεύτερη αδυνατεί να πλανάται για τον απλούστατο λόγο ότι στις αισθήσεις δεν υπάρχουν ούτε αληθινές, ούτε ψευδείς κρίσεις. Κάπου αλλού, λοιπόν, πρέπει να αναζητηθεί η αιτία της πλάνης και αυτή δεν είναι άλλη από την απαρατήρητη επίδραση της αισθητικότητας πάνω στη νόηση, στην οποία οφείλεται το γεγονός της τυχαίας ανάμιξης των υποκειμενικών λόγων της κρίσης με τους αντικειμενικούς, κάνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους τελευταίους να παρεκκλίνουν της πορείας τους.¹⁶

Όλα τα προβλήματα, λοιπόν, τα οποία χαρακτηρίζουν την παραδοσιακή, δογματική Μεταφυσική οφείλονται σύμφωνα με τον Kant σε αυτή τη σύγχυση του ιδεατού με το πραγματικό. Και στο σημείο αυτό έρχεται η Υπερβατολογική Διαλεκτική για να αποκαλύψει τη φυσική πλάνη του λόγου και για να μας προφυλάξει από αυτή, η οποία ακόμη κι αν αποκαλυφθεί μέσω

¹³ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A293

¹⁴ ό.π., A296

¹⁵ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ.102

¹⁶ ό.π., A294

της υπερβατολογικής κριτικής, δε σταματά να υπάρχει. Αυτό όμως δε συνεπάγεται και αναίρεση αυτής της πλάνης, καθώς έχουμε να κάνουμε με μια φυσική και αναπόφευκτη απατηλότητα.¹⁷ Άρα, το μόνο που μπορεί να κάνει η Υπερβατολογική Διαλεκτική είναι να φέρει στο προσκήνιο την υπερβατολογική φαινομενικότητα που προέρχεται από την ενεργητικότητα του λόγου και όχι να την αναιρέσει.¹⁸

Αυτή η υπερβατολογική απάτη δεν είναι αποκομμένη από τον ανθρώπινο λόγο. «Υπάρχουν στο λόγο μας (θεωρούμενο υποκειμενικά ως μια ανθρώπινη γνωστική δύναμη) θεμελιώδεις κανόνες και υποκειμενικά αξιώματα της χρήσης του, τα οποία προβάλλουν εντελώς υπό τη μορφή αντικειμενικών αξιωμάτων και μέσω αυτών συμβαίνει να θεωρείται ως μια αντικειμενική αναγκαιότητα προσδιορισμού των πραγμάτων αυτών καθ' εαυτών η υποκειμενική προς όφελος της νόησης αναγκαιότητα μιας ορισμένης σύνδεσης των εννοιών μας».¹⁹ Έτσι, η υπερβατολογική απάτη δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια πλάνη του λόγου, την οποία παράγει η ίδια η νόηση και η οποία στηρίζεται σε υποκειμενικά αξιώματα θεωρούμενα ως αντικειμενικά.

Δικαίως, λοιπόν, ο Kant χαρακτηρίζει το λόγο ως «έδρα της υπερβατικής φαινομενικότητας», αφού ο ίδιος ο λόγος στρέφει το ενδιαφέρον του στον ίδιο του τον εαυτό, παρουσιάζοντας τον ως την πηγή της υπερβατολογικής απάτης.

1.2 Το έργο του λόγου εν γένει

Για τον Kant η διάνοια, η κριτική δύναμη και ο λόγος αποτελούν τις βασικές υπερβατολογικές προϋποθέσεις της γνώσης. Η διάνοια ενεργεί με βάση τις έννοιες, η κριτική δύναμη με την κρίση και ο λόγος με τους συλλογισμούς. Στην Υπερβατολογική Αναλυτική ο Kant ασχολείται με τη

¹⁷ ό.π., A298, B355

¹⁸ ό.π., A63, B88, A64

¹⁹ ό.π., A297, B354

διάνοια και την κριτική δύναμη, ενώ στην Υπερβατολογική Διαλεκτική με το λόγο.

Οι καθαρές έννοιες βάσει των οποίων ενεργεί η διάνοια είναι οι κατηγορίες. Με τη βοήθειά τους, η καθαρή νόηση δημιουργεί ένα μεγάλο αριθμό από παράγωγες έννοιες *a priori*. Με τη χρήση των καθαρών εννοιών η νόηση δημιουργεί παραστάσεις για τα αντικείμενα, χωρίς όμως η ίδια να έρχεται σε άμεση επαφή με τα αντικείμενα. Οι κατηγορίες υπαγορεύουν τους κανόνες «της συνθετικής ενότητας όλων των φαινομένων και μ' αυτό τον τρόπο [η διάνοια] καθιστά πρώτα και πρωταρχικά την εμπειρία δυνατή κατά τη μορφή».²⁰

Ο λόγος από την άλλη, είναι η ανώτατη γνωστική δύναμη της ψυχής. Συγκεκριμένα, όλη η γνώση μας αρχίζει από τις αισθήσεις, περνάει από εκεί στη νόηση και καταλήγει στο λόγο.²¹ Ο λόγος δε σχετίζεται με την αισθητότητα, καθώς δεν αναφέρεται στην εμπειρία, αλλά αντίθετα αναφέρεται στη νόηση, προσπαθώντας να δώσει στις γνώσεις της νόησης ενότητα *a priori*.²² Σε αντίθεση με τη νόηση, η οποία αναφέρεται στις εποπτείες με τις κατηγορίες, ο λόγος αναφέρεται σε έννοιες και κρίσεις. Ως μοναδικό του αντικείμενο ο λόγος έχει τη διάνοια και ως έργο του την «τακτοποίηση» των εννοιών της διάνοιας. Δεν απευθύνεται προς την εμπειρία ή προς κάποιο αντικείμενο, αλλά προς τη νόηση και μέσω αυτής, στη δική του εμπειρική χρήση.²³

²⁰ ό.π., A128

²¹ ό.π., A299

²² «Ο λόγος δεν αναφέρεται ποτέ απευθείας [άμεσα] προς ένα αντικείμενο, αλλά μόνον προς τη διάνοια και δια μέσου αυτής προς τη δική του εμπειρική χρήση, δεν δημιουργεί [κατασκευάζει], άρα, έννοιες (αντικειμένων), αλλά μονάχα τις τακτοποιεί και τους προσδίδει εκείνη την ενότητα, που μπορούν να έχουν αυτές στη μεγαλύτερη δυνατή διεύρυνσή τους, δηλαδή εν σχέσει προς την ολότητα των σειρών, στην οποία η διάνοια δεν αποβλέπει καθόλου, αλλά [αποβλέπει] μονάχα προς εκείνη τη σύνδεση, δια της οποίας πραγματώνονται πανταχού σειρές των όρων σύμφωνα με έννοιες. Ο λόγος έχει, άρα, ως αντικείμενο κατ' ουσία μόνο τη διάνοια και τη σύμφωνη προς ένα σκοπό εναποθέτησή της και όπως αυτή συνενώνει δια μέσου εννοιών το Πολλαπλό στο αντικείμενο, έτσι συνενώνει και εκείνος από την πλευρά του το Πολλαπλό των εννοιών δι' ιδεών, καθ' όσον μια ορισμένη συλλογική ενότητα την θέτει ως σκοπό των ενεργημάτων [πράξεων] της διάνοιας [νοήσεως], [ενεργημάτων] τα οποία διαφορετικά καταπιάνονται με τη διανεμητική μόνο ενότητα» Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A644, B672

²³ ό.π., A643, B671

Ωστόσο, ο λόγος υπερβαίνει τα όρια της διάνοιας, προσπαθώντας να ολοκληρώσει τη γνώση, κάτι το οποίο δεν κάνουν οι κατηγορίες, οι οποίες έχουν ως έργο τους τη σύνδεση των δεδομένων της εμπειρίας. Ενώ, λοιπόν, η νόηση προσπαθεί να δώσει ενότητα στα φαινόμενα μέσω των κανόνων, ο λόγος, βρισκόμενος πάνω από τη νόηση, προσπαθεί να ενοποιήσει τους κανόνες αυτούς της νόησης κάτω από τις δικές του αρχές.²⁴ Δικαίως, λοιπόν, ο Kant χαρακτηρίζει το λόγο ως «τη δύναμη των αρχών» σε αντίθεση με τη διάνοια, την οποία χαρακτηρίζει ως «τη δύναμη των κανόνων».²⁵

Ποιες είναι όμως οι αρχές με τις οποίες ο λόγος προετοιμάζει το πεδίο της νόησης; α) Η αρχή της ομοιογένειας, η οποία καθοδηγεί το λόγο σε υψηλότερα γένη, β) η αρχή της εξειδίκευσης, η οποία καθοδηγεί το λόγο προς κατώτερα είδη και γ) η αρχή της συγγένειας των ειδών, η οποία ευθύνεται για την πορεία του λόγου από τα κατώτερα είδη προς τα ανώτερα γένη και το αντίστροφο.²⁶ Σε σχέση με τη νόηση, οι συγκεκριμένες αρχές του λόγου έχουν μια αντικειμενική πραγματικότητα, όχι τόσο για τον καθορισμό ενός πράγματος, όσο για να μπορεί η εμπειρική χρήση της νόησης να συμφωνεί με αυτές τις αρχές.²⁷

Ο λόγος έχει δύο βασικές χρήσεις: την τυπική (λογική) και την πραγματική. Κατά την πρώτη χρήση, ο λόγος ενεργεί αφαιρώντας όλο το περιεχόμενο της νόησης, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη χρήση περιέχει καθ' εαυτόν την πηγή ορισμένων εννοιών και ορισμένων θεμελιωδών αρχών, χωρίς ωστόσο να τις δανείζεται από τη νόηση ή την εμπειρία.²⁸ Με αυτό τον τρόπο,

²⁴ ό.π., B359

²⁵ ό.π., A299, B356

²⁶ ό.π., A658, B686

²⁷ «[Οι αρχές] αυτές φαίνονται να είναι υπερβατολογικές και, μολονότι περιέχουν απλές ιδέες για την τήρηση [άσκηση] της εμπειρικής χρήσεως του λόγου - [ιδέες] τις οποίες η τελευταία [η χρήση] μόνον ασυμπτωματικά, τρόπο τινά, απλώς δηλαδή κατά προσέγγιση μπορεί να ακολουθήσει, χωρίς ποτέ να τις φτάνει -, έχουν πάρα ταύτα, ως συνθετικές προτάσεις a priori, αντικειμενικό αλλά ακαθόριστο κύρος και χρησιμεύουν ως κανόνας δυνατής εμπειρίας, ως ευρεσιακές [δε] θεμελιώδεις προτάσεις [αρχές] χρησιμοποιούνται πραγματικά με καλή επιτυχία και στην επεξεργασία επίσης της ίδιας αυτής [εμπειρίας], χωρίς ωστόσο να μπορεί κανείς να πραγματώσει [επιτελέσει] μια υπερβατική παραγωγή τους, πράγμα που, όπως αποδείχτηκε παραπάνω, είναι αναφορικά προς τις ιδέες παντοτινά αδύνατο». Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A664, B692

²⁸ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ.103

λοιπόν, ο Kant εισάγει την έννοια του Καθαρού λόγου, ο οποίος μάλιστα χαρακτηρίζεται καθαρός ακριβώς για το λόγο ότι είναι αποκομμένος από κάθε εμπειρία, την οποία μάλιστα υπερβαίνει.

Στην Υπερβατολογική του φιλοσοφία ο Kant αποσυνδέει την καθαρή γνώση από την αίσθηση και την εμπειρία, καθώς αυτός δε διαμορφώνεται από οτιδήποτε αισθητό, αλλά υπάρχει εκ των προτέρων. Η καθαρή γνώση υπερβαίνει τα όρια της θεωρητικής γνώσης που έχει ως αντικείμενό της την εμπειρία. Επιτυγχάνεται με τη συνδρομή του Καθαρού λόγου, με τη συστηματοποίηση και τον οργανωτικό του χαρακτήρα. Με τον Καθαρό λόγο, έχοντας ως αφετηρία τα γνωστά αντικείμενα της εμπειρίας, ο άνθρωπος οδηγείται πέρα από το όριο της εμπειρίας, καθώς ο λόγος δε βασίζεται στον αντικειμενικό κανόνα, αλλά στον υποκειμενικό λόγο της διάκρισης. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε πως ο Καθαρός λόγος δεν ασχολείται στην πραγματικότητα με κανένα άλλο πράγμα παρά μόνο με τον εαυτό του.

Ο λόγος κατά συνέπεια, βρίσκεται πάνω από τη νόηση και είναι η δύναμη της ενοποίησης των κανόνων της νόησης, κάτω από τις αρχές του. Δε σχετίζεται ποτέ με την εμπειρία, αλλά αναφέρεται μόνο στη νόηση. Όπως μέσω των εννοιών η διάνοια προσφέρει ενότητα στην πολλαπλότητα των φαινομένων, κατά παρόμοιο τρόπο και ο λόγος μέσω των αρχών ή ιδεών προσπαθεί να συνενώσει την πολλαπλότητα των γνώσεων της διάνοιας.²⁹ Ο λόγος, λοιπόν, ταξινομεί, τακτοποιεί τους κανόνες της νόησης κάτω από γενικές αρχές και τους συντάσσει σε μια καθολική ενότητα.

Με ποιον τρόπο όμως ο λόγος καταφέρνει να βρει το «απόλυτο», μέσω του οποίου ολοκληρώνεται η ενότητα της διάνοιας; Η απάντηση του Kant είναι μέσω των συλλογισμών του και μέσω των εννοιών του, δηλαδή των υπερβατολογικών ιδεών.³⁰

²⁹ ό.π., σ.104

³⁰ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A307, B364

1.2.1 Οι συλλογισμοί του καθαρού λόγου

Για τον Kant κάθε γνώση προέρχεται είτε άμεσα, είτε μέσα από το συλλογίζεσθαι. Στην πρώτη περίπτωση, η γνώση επιτυγχάνεται άμεσα από τις αισθήσεις, ενώ στη δεύτερη απαιτείται η ικανότητα του συλλογισμού.³¹ Και όταν ο Kant αναφέρεται στην ικανότητα του συλλογισμού εννοεί την ικανότητα της κρίσεως, χρησιμοποιώντας όμως προτάσεις και όχι παραστάσεις. Το συλλογίζεσθαι συνίσταται στο να καταλάβουμε μία μερική πρόταση κάτω από ένα γενικό όρο που περιέχει αυτή τη μερική πρόταση.

Όλοι οι συλλογισμοί, λοιπόν, αποτελούνται από μία πρόταση, η οποία θεωρείται βάση του κάθε συλλογισμού (μείζων προκειμένη), από μία δεύτερη που αποτελεί το συμπέρασμα της πρώτης (ελάσσων προκειμένη) και τέλος, από μία τρίτη, η οποία είναι το τελικό συμπέρασμα ολόκληρου του συλλογισμού. Εάν το συμπέρασμα του συλλογισμού ενυπάρχει στην πρώτη προκειμένη, ώστε να προκύπτει χωρίς τη χρήση κάποιας τρίτης πρότασης τότε ο συλλογισμός ονομάζεται συλλογισμός της διάνοιας. Όταν όμως για την εξαγωγή ενός συμπεράσματος, εκτός από την πρώτη προκειμένη απαιτείται και άλλη μία πρόταση, τότε ο συλλογισμός ονομάζεται συλλογισμός του λόγου.³²

«Σε κάθε συλλογισμό του λόγου νοώ πρώτα έναν κανόνα (μείζων πρόταση = major) δια μέσου της νόησης. Δεύτερον, υπάγω μία γνώση κάτω από τον όρο του κανόνα (ελάσσων πρόταση = minor) δια μέσου της κριτικής δύναμης. Τέλος, προσδιορίζω τη γνώση μου δια μέσου του κατηγορήματος του κανόνος, κατά συνέπεια δια μέσου του λόγου a priori».³³

Τα παραπάνω γίνονται κατανοητά με τον εξής συλλογισμό που παραθέτει ο Kant στην «Κριτική του Καθαρού Λόγου»:

Μείζων προκειμένη: Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί.

Ελάσσων προκειμένη: Ο Γάιος είναι άνθρωπος.

³¹ ό.π., A303, B360

³² ό.π., A303, B360

³³ ό.π., B361

Συμπέρασμα: Ο Γάιος είναι θνητός.

Στο συγκεκριμένο συλλογισμό, η πρώτη πρόταση (μείζων) εκφράζει έναν καθολικό κανόνα, κατά τον οποίο «όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί». Η ελάσσων προκειμένη αποτελεί το μερικό, το οποίο προσπαθεί να διερευνηθεί υπό το πρίσμα του γενικού (μείζων προκειμένη). Η τρίτη πρόταση αντίθετα, αποτελεί το καθολικό συμπέρασμα ολόκληρου του συλλογισμού, το οποίο προκύπτει αναλογικά από τις δύο προκειμένες.

Ανάλογα με το εάν κάποια προκειμένη ενός συλλογισμού είναι μία κατηγορική, υποθετική ή διαζευκτική πρόταση, ο συλλογισμός ονομάζεται κατηγορικός, υποθετικός ή διαζευκτικός αντίστοιχα.³⁴ Στον κατηγορικό συλλογισμό το συμπέρασμά του προκύπτει από κατηγορικές κρίσεις:

Μείζων προκειμένη: Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί.

Ελάσσων προκειμένη: Ο Γάιος είναι άνθρωπος.

Συμπέρασμα: Ο Γάιος είναι θνητός.

Στον υποθετικό συλλογισμό μία εκ των προκειμένων είναι υποθετική πρόταση:

Μείζων προκειμένη: Αν ο άνεμος είναι δυνατός, το ταξίδι θα αναβληθεί.

Ελάσσων προκειμένη: Ο άνεμος είναι δυνατός.

Συμπέρασμα: Το ταξίδι θα αναβληθεί.

Και τέλος στον διαζευκτικό συλλογισμό τουλάχιστον μία από τις προκειμένες είναι διαζευκτική πρόταση:

Μείζων προκειμένη: Κάθε φορά που φυσάει δυνατός άνεμος το ταξίδι ή ακυρώνεται ή αναβάλλεται.

Ελάσσων προκειμένη: Σήμερα φυσάει δυνατός άνεμος.

³⁴

ό.π., B361

Συμπέρασμα: Το ταξίδι ή θα ακυρωθεί ή θα αναβληθεί.

1.3 Η έννοια του Απολύτου

«Θεμελιώδης αρχή του λόγου εν γένει είναι να βρει στη σχετική (εξαρτημένη από όρους) γνώση της νόησης το Απόλυτο (το μη υποκείμενο σε όρους), μέσω του οποίου ολοκληρώνεται η ενότητα αυτή της διάνοιας».³⁵ Πως το καταφέρνει αυτό ο λόγος; Ο Kant απαντά μέσω των συλλογισμών, αλλά και των εννοιών του, δηλαδή τις ιδέες.

Ποια είναι όμως η σημασία του όρου «απόλυτο» στον Kant;

Όπως προαναφέρθηκε, το απόλυτο (ή αλλιώς άνευ όρων) είναι το μη υποκείμενο σε όρους, που βοηθά στην ολοκλήρωση της ενότητας της διάνοιας, αλλά και εκείνο το οποίο «είναι δυνατό, όταν αληθινά πραγματώνεται, να εξετάζεται ιδιαιτέρως κατά το σύνολο των προσδιορισμών του, που το διακρίνουν από κάθε σχετικό και πρέπει έτσι να προσφέρει υλικό για ορισμένες συνθετικές προτάσεις a priori».³⁶

Γίνεται φανερό πως το απόλυτο, από τη στιγμή που δεν σχετίζεται με την εμπειρία και με ο,τιδήποτε έχει άμεση σχέση με το χώρο της εποπτείας είναι υπερβατικό, σε αντίθεση με τις κατηγορίες της διάνοιας, στις οποίες ανταποκρίνονται αντικείμενα της εμπειρίας.

Σύμφωνα και με τα παραπάνω, το απόλυτο, λοιπόν, είναι η τελευταία αρχή των προϋποθέσεων της εμπειρίας, η οποία μάλιστα είναι η απόλυτη και πρωταρχική αιτία και όχι αποτέλεσμα κάποιας άλλης αιτίας.³⁷ Όπως έχουμε δει άλλωστε, ο λόγος υποδύομενος το συνθετικό του ρόλο προσπαθεί να συστηματοποιήσει όλες τις ενέργειες της νόησης σε μία ολότητα, σε ένα απόλυτο όλο, να συνθέσει με άλλα λόγια τα πεπερασμένα σε μια απόλυτη

³⁵ ό.π. , B364

³⁶ ό.π., B365

³⁷ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ.105

ολότητα σε αντίθεση με τη νόηση, η οποία παραμένει προσκολλημένη στα πεπερασμένα και στα φαινόμενα.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ο λόγος, εφόσον δεν αρκείται από την γνώση που του προσφέρει η νόηση, απομακρύνεται από κάθε πεπερασμένο με τη βοήθεια των εννοιών του, αναζητώντας φυσικά το άπειρο, το απόλυτο και ανυπόθετο. Αποδεσμεύει συνεπώς την έννοια της νόησης από τα στενά όρια της εμπειρίας και την καθοδηγεί, υποδεικνύοντάς της τη σωστή κατεύθυνση προς την απόλυτη σύνθεση, την οποία η νόηση ποτέ δε μπορεί να φτάσει εξαιτίας του νόμου της αιτιότητας.³⁸ Συνεπώς ο λόγος, μέσα από τον προλεγόμενο συνθετικό του ρόλο, στοχεύει να βρει το απόλυτο, το ανυπόθετο, δηλαδή την ιδέα.

Σύμφωνα με τον Kant, η ιδέα αποτελεί την έννοια της «ολότητας των προϋποθέσεων» ενός δεδομένου όρου. Επειδή μόνο το απόλυτο μπορεί να καταστήσει δυνατή την «ολότητα των προϋποθέσεων», αλλά και επειδή η ολότητα αυτή είναι πάντοτε απόλυτη, για αυτό το λόγο και η ιδέα, η οποία αποτελεί μία έννοια του λόγου που περιέχει την αιτία της σύνθεσης του περιεχομένου, μπορεί να εξηγηθεί μέσω της έννοιας του απολύτου.³⁹

Κατά τον Kant, η «ολότητα των προϋποθέσεων» αντιστοιχεί στην ολότητα της σύνθεσης των όρων της εποπτείας. Συνεπώς, η καθολικότητα μίας έννοιας ταυτίζεται με την ολότητα όρων της εποπτείας. Αυτό γίνεται αντιληπτό αν εξετάσουμε το συλλογισμό που παραθέτει ο Kant στην «Κριτική του Καθαρού Λόγου» και ο οποίος έχει την ακόλουθη μορφή:

Μείζων προκείμενη: Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί.

Ελάσσων προκείμενη: Ο Γάιος είναι άνθρωπος.

Συμπέρασμα: Ο Γάιος είναι θνητός.

³⁸ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A333, B390
³⁹ ό.π., B379

Στο συγκεκριμένο συλλογισμό, υπάρχει ένας καθολικός κανόνας, ο οποίος είναι η μείζων προκειμένη (όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί) κατά την οποία το κατηγορημα της (θνητός) νοείται σε όλη την έκτασή του κάτω από τον όρο «άνθρωπος». Όπως αναφέρει όμως ο Kant, το συγκεκριμένο συμπέρασμα του παραπάνω συλλογισμού, θα ήταν δυνατό να το εξάγει κανείς και μέσω της εμπειρίας. Κάτι τέτοιο όμως είναι αδύνατο εξαιτίας του πεπερασμένου χρόνου και για αυτό η νόηση αναζητά μια έννοια που να περιέχει τον όρο κάτω από τον οποίο δίνεται το κατηγορημα της προκειμένης (ο άνθρωπος), νοώντας έτσι τον κανόνα στην καθολικότητά του, ταυτίζοντάς τον ταυτόχρονα με την «ολότητα των προϋποθέσεων» της εποπτείας.⁴⁰

Συνεπώς, για τον Kant, η «ολότητα των προϋποθέσεων» είναι το απόλυτο, το οποίο ελλοχεύει παντού και μας εξωθεί πέρα από τα όρια της εμπειρίας και των φαινομένων.

Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο φιλόσοφος στην «Κριτική του Καθαρού Λόγου», η έννοια του απολύτου έχει δύο διαφορετικές σημασίες. Σύμφωνα με την πρώτη απόλυτο είναι εκείνο που δηλώνει «ότι κάτι ισχύει για ένα πράγμα, καθ' όσον αυτό το πράγμα εξετάζεται αυτό καθ' εαυτό, δηλαδή εσωτερικά (in aller Absicht)», ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη απόλυτο είναι εκείνο που δηλώνει «ότι κάτι ισχύει από κάθε άποψη και απεριόριστα (in aller Beziehung)».⁴¹

Πολλές φορές όμως αυτές οι δύο διαφορετικές έννοιες του απολύτου συναντούνται μαζί, καθώς ο,τιδήποτε το οποίο εξετάζεται εσωτερικά και είναι απόλυτα αδύνατο, τότε είναι απόλυτα αδύνατο από οποιαδήποτε σχέση. Ωστόσο, συχνά οι δύο αυτές σημασίες αντιβαίνουν στην αρχική τους σχέση, καθώς δε μπορούμε πάντοτε να συμπεραίνουμε αυθαίρετα πως επειδή κάτι είναι απόλυτα δυνατό αυτό καθ' εαυτό, συνεπάγεται ότι είναι και απόλυτα δυνατό κατά οποιαδήποτε σχέση.

⁴⁰ ό.π., A322, B379

⁴¹ ό.π., B381

Έτσι, λοιπόν, η απόλυτη αναγκαιότητα των πραγμάτων δεν αποτελεί απαραίτητως μια εσωτερική αναγκαιότητα, καθώς η έννοια του πράγματος καθ' εαυτό σε πολλές περιπτώσεις είναι κενή περιεχομένου και μάλιστα δυσπρόσιτη για την ανθρώπινη νόηση.⁴²

Από τα παραπάνω γίνεται ευκόλως αντιληπτό ότι το απόλυτο αποτελεί την πληρότητα και την ολότητα στην οποία μας οδηγούν οι έννοιες του καθαρού λόγου και οι οποίες προσπαθούν να προσδώσουν ενότητα και πληρότητα στις διάσπαρτες γνώσεις της διάνοιας. Και αυτές οι έννοιες του καθαρού λόγου δεν είναι άλλες παρά από τις ιδέες, οι οποίες μας καθοδηγούν προς το απόλυτο.⁴³

1.4 Οι έννοιες του Καθαρού Λόγου – Οι ιδέες

Όπως προαναφέρθηκε, οι κατηγορίες της διάνοιας εφαρμόζονται σε όλα τα αντικείμενα της δυνατής εμπειρίας. Ο λόγος όμως, ο οποίος υπερβαίνει τη διάνοια, στην προσπάθειά του να αποδώσει σε όλα τα αντικείμενα τις προεμπειρικές έννοιες της διάνοιας, δημιουργεί τις ιδέες, οι οποίες «παριστούν το σύνολο των προϋποθέσεων υπό τις οποίες αποδίδουμε μια κατηγορία σχέσης στα αντικείμενα της δυνατής εμπειρίας □ παριστούν συνεπώς κάτι ανυπόθετο».⁴⁴

Δανειζόμενος από τον Πλάτωνα τον όρο ιδέα, ο Kant τον χρησιμοποιεί για να υποδείξει τις καθαρές έννοιες του λόγου. «Όπως η νόηση με τις κατηγορίες συνθέτει το πολλαπλό των παραστάσεων που αναφέρονται στο αντικείμενο, έτσι και ο λόγος ζητάει να ενοποιήσει μέσα από ιδέες την ποικιλία των εννοιών που χρησιμοποιεί η νόηση».⁴⁵

⁴² ό.π., A325, B382

⁴³ ό.π., A336, B394

⁴⁴ Ζιλ Ντελέζ, Η κριτική Φιλοσοφία του Καντ, η θεωρία των ικανοτήτων, σ. 37

⁴⁵ Ν. Αυγελής, Εισαγωγή στη φιλοσοφία, σ.337

Ενώ οι έννοιες της νόησης, οι οποίες νοούνται a priori βοηθούν στη σύλληψη του αντικειμένου, οι έννοιες του καθαρού λόγου χρησιμεύουν στην κατανόηση αυτού. Πρόκειται για συλλογιστικές και όχι για λογιστικές έννοιες, οι οποίες έχουν «κανονιστική» χρήση, οδηγούν δηλαδή τη διάνοια προς ένα συγκεκριμένο σκοπό, στον οποίο συγκλίνουν οι κατευθυντήριες γραμμές των κανόνων και των νόμων της.⁴⁶ Συνεπώς, οι ιδέες, εφόσον έχουν ρυθμιστική χρήση, δε μπορούν να χαρακτηριστούν ως προσδιοριστικές, παρά μόνο ως ρυθμιστικές.

«Η μορφή των συλλογισμών του λόγου, όταν την εφαρμόσει κανείς πάνω στη συνθετική ενότητα των εποπτειών, θα περιέχει την πηγή ιδιαιτέρων εννοιών a priori, τις οποίες μπορούμε να ονομάζουμε καθαρές έννοιες του λόγου ή υπερβατικές ιδέες και οι οποίες θα προσδιορίζουν σύμφωνα με αρχές τη χρήση του λόγου στην περιοχή ολόκληρης της εμπειρίας στο σύνολό της».⁴⁷ Έτσι, η ιδέα είναι μια λογική έννοια αναγκαία, εφόσον υπάρχει εκ των προτέρων, που το αντικείμενό της δε μπορεί να είναι εμπειρικό και για αυτό το λόγο ο Kant την ονομάζει υπερβατολογική.

Οι ιδέες δεν είναι κατά συνέπεια εμπειρικές, ούτε κατευθύνονται προς την εμπειρία, για το λόγο ότι είναι υπερεμπειρικές. Εάν εφαρμοστούν πάνω στην εποπτεία σύμφωνα με τις κατηγορίες, τότε δεν είναι ιδέες, αλλά καθαρές έννοιες του λόγου, οι οποίες προσδιορίζουν σύμφωνα με αρχές τη χρήση της νόησης στην περιοχή της εμπειρίας.⁴⁸ Εφόσον δεν έχουν καμία σχέση με ο,τιδήποτε αισθητό, «υπερβαίνουν το όριο κάθε εμπειρίας, στην οποία ... ποτέ δεν είναι δυνατό να βρεθεί ένα αντικείμενο, το οποίο να είναι επαρκές για την υπερβατική ιδέα».⁴⁹

Ως είδαμε μέχρι τώρα, οι ιδέες δεν αντιστοιχούν σε κάποιο αντικείμενο της εμπειρίας, αποποιούμενες κατ' αυτόν τον τρόπο ο,τιδήποτε μπορεί να τις

⁴⁶ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A644, B672

⁴⁷ ό.π., B378

⁴⁸ Μιχ. Δημητρακόπουλος, Διαλεκτική ψυχολογία και υπερβατική συνειδησιολογία στην κριτική ιδεοκρατία του Kant. Από τον Descartes στον Husserl με αφετηρία την «Κριτική του Καθαρού Λόγου» σ. 6

⁴⁹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ.108

χαρακτηρίσει ως εμπειρικές. Δε μπορούν μέσω των ιδεών κατά συνέπεια να οριστούν κάποια εμπειρικά αντικείμενα και για αυτό οι ιδέες δεν έχουν συστατική χρήση, αλλά μόνο κανονιστική. Έργο τους είναι να κατευθύνουν τη διάνοια προς ένα συγκεκριμένο σκοπό, προς τη σύνθεση και τη συστηματική ενοποίηση του υλικού της εμπειρίας. Έτσι, μέσω των ιδεών, κατορθώνουμε να τακτοποιήσουμε τις έννοιες και τις γνώσεις μας σε ένα ενιαίο σύστημα, ενώ ταυτόχρονα μας βοηθούν να υπερωρωθούμε του αισθητού και να οδηγηθούμε με αυτό τον τρόπο στο υπερβατικό.⁵⁰

Ως ρυθμιστικές αρχές, οι ιδέες σύμφωνα με την υπερβατολογική αρχή του λόγου, προσπαθούν να περιγράψουν την *a priori* σύνδεση της εμπειρίας προς τη νόηση. Οι ιδέες για τον Kant, εκτός από τα παραπάνω, κατευθύνουν τη νόηση «έχοντας μόνο οδηγητική, συστηματική και μεθοδολογική αξία και όχι αντικειμενική και οντολογική. Οι ιδέες δεν είναι πραγματικότητες, δεν είναι όντα, αλλά είναι δέοντα, ήτοι αιτήματα του λόγου. Δεν έχουν σχέση προς την αίσθηση και προς τον αισθητό κόσμο, αλλά αναφέρονται εις την όλη χρήση της διάνοιας».⁵¹ Διαθέτουν αντικειμενική αξία καθόσον κατέχουν κάποιο αντικείμενο, με τη διαφορά όμως ότι το αντικείμενο αυτό καθ' εαυτό δε μπορεί να προσδιοριστεί.

Η ιδέα, λοιπόν, είναι «απροσδιόριστη εντός του αντικειμένου της, προσδιορίσιμη κατ' αναλογία με τα αντικείμενα της εμπειρίας, φορέας του ιδεώδους ενός άπειρου προσδιορισμού σε σχέση προς τις έννοιες της διάνοιας».⁵² Γι' αυτό το λόγο ο Kant χαρακτηρίζει τις ιδέες ως αρχές κανονιστικές, ρυθμιστικές και κατευθυντήριες της διάνοιας, καθώς μόνο μέσω αυτών δυνάμεθα να οδηγηθούμε από τα πεπερασμένα προς το απόλυτο, το ανυπόθετο.

⁵⁰ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A336, B394

⁵¹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ.108

⁵² Ζιλ Ντελέζ, Η κριτική Φιλοσοφία του Καντ, η θεωρία των ικανοτήτων, σ. 41

Η διαμόρφωση των ιδεών δε γίνεται αυθαίρετα, αλλά δίδεται από την ίδια τη φύση του λόγου και αναφέρεται αναγκαστικά στη χρήση της νόησης.⁵³ Για αυτό το λόγο και οι ιδέες υπερβαίνουν την εμπειρία, καθώς είναι έννοιες του λόγου. Το γεγονός αυτό όμως, δεν πρέπει να μας κάνει να θεωρούμε τις ιδέες περιττές και μάταιες. Αντίθετα, μολονότι οι ιδέες μπορεί να μη σχετίζονται με κανένα αντικείμενο, χρησιμεύουν για τη νόηση ως κανόνας, που της επιτρέπει να εκτείνει τη χρήση της και να την κάνει ομοιόμορφη.⁵⁴ Με αυτό τον τρόπο, η νόηση καθοδηγείται καλύτερα προς τη γνώση.

Ο λόγος, λοιπόν και οι αρχές του θέτουν σε λειτουργία τη νόηση, ώστε να μπορεί αυτή στη συνέχεια να γνωρίζει τα φαινόμενα. Η νόηση είναι η πηγή των καθαρών και υπερβατικών εννοιών. Από το λόγο αντίθετα, δεν πηγάζει καμία έννοια. Εκείνο το οποίο κάνει ο λόγος είναι να απεγκλωβίζει τις έννοιες της νόησης από τα στενά όρια που τις θέτει η εμπειρία, προσπαθώντας ταυτόχρονα να τις διευρύνει πέρα από καθετί το εμπειρικό. Δικαίως, λοιπόν, ο Kant χαρακτηρίζει το λόγο ως την υπέρτατη γνωστική λειτουργία.⁵⁵

Εκείνο όμως που έχει μείνει αναπάντητο μέχρι αυτό το σημείο είναι ποιες είναι οι υπερβατικές ιδέες κατά τον Kant. Το γεγονός ότι ο λόγος έχει ως εργαλείο του τη συλλογιστική σκέψη, αλλά και ότι υπάρχουν τρία είδη συλλογισμών συνεπάγεται πως υπάρχουν και τρεις αντίστοιχες υπερβατικές ιδέες. Έτσι προκύπτουν η ψυχολογική, η κοσμολογική και η θεολογική ιδέα.

«Όλες οι υπερβατικές ιδέες μπορούν να καταταγούν σε τρεις κατηγορίες, εκ των οποίων η πρώτη περιέχει την απόλυτη ενότητα του νοούντος υποκειμένου, η δεύτερη την απόλυτη ενότητα της σειράς των όρων του φαινομένου, η τρίτη την απόλυτη ενότητα του όρου όλων των αντικειμένων του νοείν εν γένει».⁵⁶ Αυτοί, λοιπόν, είναι οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους μπορούμε να αναζητήσουμε το απροσδιόριστο.

⁵³ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B384

⁵⁴ ό.π., A329, B386

⁵⁵ ό.π., A409, B436

⁵⁶ ό.π., B391, A334

Στην πρώτη κατηγορία το «νοούν υποκείμενο» είναι το αντικείμενο της Ψυχολογίας, στη δεύτερη κατηγορία το σύνολο όλων των φαινομένων, δηλαδή ο κόσμος, είναι το αντικείμενο της Κοσμολογίας, ενώ στην τρίτη κατηγορία το σύνολο όλων των αντικειμένων της σκέψης εν γένει είναι το αντικείμενο της Θεολογίας.⁵⁷

Αυτό σημαίνει ότι η πρώτη κατηγορία που αναζητά ένα υποκείμενο, το οποίο δεν πρέπει να είναι τίποτε άλλο παρά μόνο υποκείμενο, καταλήγει στην ιδέα της απόλυτης ενότητας του νοούντος υποκειμένου, δηλαδή στην ιδέα της ψυχής. Αντίστοιχα, η αναζήτηση του απροσδιόριστου στη δεύτερη κατηγορία καταλήγει στην ιδέα του κόσμου και τέλος, η ίδια αναζήτηση στην τρίτη κατηγορία καταλήγει στην ιδέα του Θεού.⁵⁸

Παρατηρούμε συνεπώς ότι για τον Kant οι τρεις ιδέες του καθαρού λόγου είναι η ψυχή, ο κόσμος και ο Θεός. Ωστόσο, ο ίδιος ο φιλόσοφος επισημαίνει πως, όταν ο λόγος υπερβαίνει τα όρια που θέτει η διάνοια, οδηγείται στην περιοχή της απατηλής φαινομενικότητας, της επίφασης, της απάτης. Αυτό οφείλεται στην πρόθεση του λόγου να υπαγάγει τον κανόνα της διάνοιας σε υψηλότερες αρχές, με αποτέλεσμα να οδηγείται σε πλάνες, δογματισμούς, σοφίσματα, αντινομίες και παραλογισμούς. «Έτσι, μεταφυσική γνώση, αναφερόμενη στην ύπαρξη της ψυχής, του σύμπαντος, θεωρουμένου στην ενότητά του ως κοσμικό σύνολο, και του θεού, είναι αδύνατη».⁵⁹

Εξαιτίας του παραπάνω γεγονότος, ο Kant αποκαλεί τους συλλογισμούς του καθαρού λόγου διαλεκτικούς ή σοφιστικούς, καθώς δε μπορούμε να έχουμε απόλυτη γνώση οποιουδήποτε αντικειμένου που αντιστοιχεί σε μια ιδέα, ακόμη κι αν η ιδέα αυτή έχει δημιουργηθεί με ακρίβεια στις απαιτήσεις του λόγου. «Άρα θα υπάρχουν συλλογισμοί που δεν περιέχουν εμπειρικές προτάσεις, και δια μέσω των οποίων από κάτι που γνωρίζουμε, συμπεραίνουμε για κάτι άλλο, για το οποίο δεν έχουμε καμία έννοια, και στο οποίο παρ' όλα

⁵⁷ ό.π., B392, A335

⁵⁸ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Kant, σσ. 107-108

⁵⁹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σσ. 112-113

αυτά, εξ' αιτίας μιας αναπόφευκτης απατηλής φαινομενικότητας, αποδίδουμε αντικειμενική πραγματικότητα».⁶⁰

Προσπαθώντας, λοιπόν, ο Kant να ασκήσει κριτική στην παλαιότερη Μεταφυσική, η οποία με κύριους εκφραστές της τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Leibniz, τον Wolff κ.ά. ισχυριζόταν ότι μπορούσε να παράγει απόλυτη γνώση για μεταφυσικά ζητήματα όπως είναι η αθανασία, η ελευθερία, ο Θεός κ.ά., διακρίνει τρία είδη διαλεκτικών ή σοφιστικών συλλογισμών του καθαρού λόγου, ανάλογους με το αντίστοιχο είδος της υπερβατικής ιδέας στην οποία καταλήγουν τα συμπεράσματά τους.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ο Kant ονομάζει τους συλλογισμούς της πρώτης κατηγορίας (της ορθολογικής Ψυχολογίας) «υπερβατικούς παραλογισμούς του καθαρού λόγου», της δεύτερης κατηγορίας (της ορθολογικής Κοσμολογίας) «αντινομίες του καθαρού λόγου» και της τρίτης κατηγορίας (της ορθολογικής Θεολογίας) «το ιδεώδες του καθαρού λόγου».⁶¹

Στις επόμενες σελίδες της παρούσης εργασίας θα ερευνηθεί αναλυτικότερα η παραπάνω διάκριση των τριών διαλεκτικών συλλογισμών και δη η προσπάθεια του Kant να οδηγήσει στο φως τα μελανά σημεία της παλαιότερης δογματικής Μεταφυσικής, ασκώντας ταυτόχρονα και τη δική του κριτική στα παλαιότερα φιλοσοφικά συστήματα.

⁶⁰ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A339, B397
⁶¹ ό.π., A340, B398

2. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

Στην «Κριτική του καθαρού λόγου» ο Kant προσπάθησε να δώσει απάντηση σε τέσσερα βασικά ερωτήματα, τα οποία είναι τα εξής: α) κατά ποιον τρόπο είναι δυνατή μια καθαρά μαθηματική επιστήμη; β) Κατά ποιον τρόπο είναι δυνατή μια καθαρά φυσική επιστήμη; γ) Είναι η Μεταφυσική ως επιστήμη δυνατή; δ) Πως εξηγείται το γεγονός της ισχυρής, εσωτερικής ανάγκης των ανθρώπων προς την επιστήμη της Μεταφυσικής;

Στην Υπερβατολογική Διαλεκτική ασχολείται περισσότερο με τα ερωτήματα που σχετίζονται με τη Μεταφυσική, ασκώντας μια τεκμηριωμένη κριτική στην προϋπάρχουσα και ταυτόχρονα δογματική Μεταφυσική, προσπαθώντας να βρει μια διέξοδο από τις αντινομίες και τους παραλογισμούς στους οποίους η ίδια υπέκυπτε. Το αποτέλεσμα όμως αυτής της κριτικής ήταν το γεγονός να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η Μεταφυσική ως επιστήμη δεν είναι δυνατή και ότι η εσωτερική ανάγκη μας προς τη Μεταφυσική οφείλεται στο γεγονός ότι επιθυμούμε να κατανοήσουμε τους θεμελιώδεις νόμους της φύσης και να υποτάξουμε σε αυτούς όλες τις επιστημονικές μας γνώσεις.⁶²

«Η Μεταφυσική πέφτει ολοένα θύμα των αρχών που χρησιμοποιεί, γιατί οι αρχές αυτές δεν προδίδουν από την πρώτη στιγμή τον υπερεμπειρικό χαρακτήρα τους».⁶³ Έτσι, ο λόγος με τη βοήθεια αυτών των θεμελιωδών αρχών, οι οποίες φαίνονται αξιόπιστες, κινείται πέρα από το χώρο της εμπειρίας, ενώ έχει την αίσθηση ότι βρίσκεται εντός των εμπειρικών ορίων. «Δεν αργεί φυσικά να διαπιστώσει ότι ανεπαίσθητα παρασύρθηκε σε ένα σφαλερό έδαφος ή σε ένα πήδημα στο κενό, αφού έχασε την επαφή με τις αληθινές αρχές της πραγματικότητας και της αντικειμενικότητας».⁶⁴

⁶² J. Cohn, Πρωτοπόροι φιλόσοφοι, ιστορική εισαγωγή εις την φιλοσοφία, σ. 148

⁶³ Αν. Γιανναράς, Κεφάλαια από τη θεωρητική φιλοσοφία του Kant, σ.21

⁶⁴ ό.π., σσ.21-22

Ο λόγος για τον οποίο, σύμφωνα με τον Kant, η παραδοσιακή Μεταφυσική δε μπορεί να αξιώνει επιστημονικότητα έγκειται στο λανθασμένο τρόπο τον οποίο ακολούθησε η ίδια σε αντίθεση με την επιστήμη της Φυσικής ή των Μαθηματικών. Ενώ, λοιπόν, οι προαναφερθείσες επιστήμες θεώρησαν ορθή την προσαρμογή των αντικειμένων τους προς τη νόηση, η Μεταφυσική ακολούθησε ακριβώς την αντίθετη μέθοδο, προσαρμόζοντας δηλαδή τη νόηση στα αντικείμενα. Η Μεταφυσική ασχολείται με τα πράγματα που μπορεί να αντιληφθεί η νόηση, δεν ασχολείται δηλαδή με τα φαινόμενα, αλλά με τα νοούμενα.⁶⁵ Έτσι, ο Kant μέσα από την κριτική του προτείνει μια διαφορετική προσέγγιση της γνώσης και των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου, κατά την οποία δε θα συμμορφώνεται η νόηση προς τα αντικείμενα, αλλά τα αντικείμενα προς τη νόηση, διατυπώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη λεγόμενη «Κοπερνίκεια στροφή» στη φιλοσοφία.⁶⁶

2.1 Η ορθολογική Ψυχολογία

Ο Kant ξεκινά την κριτική της παλαιότερης Μεταφυσικής στην «Κριτική του Καθαρού Λόγου» εξετάζοντας πρώτα την ορθολογική δογματική Ψυχολογία. Προσπαθεί να αποδείξει ότι το αντικείμενο της δε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο γνώσης, καθώς αυτό ενυπάρχει σε όλες τις έννοιες.

Η ορθολογική Ψυχολογία (*Psychologia rationalis*), λοιπόν, έχει ως αντικείμενό της, όπως μαρτυρεί και το ίδιο το όνομά της, την ψυχή του ανθρώπου, το «εγώ νοώ», το οποίο μάλιστα θεωρεί και ως ουσία. Ο Kant όμως έχει διαφορετική άποψη, καθώς θεωρεί ότι το αντικείμενο αυτό της Ψυχολογίας βρίσκεται σε όλες τις έννοιες και ότι αποτελεί μία τυπική, μορφική προϋπόθεση κάθε γνώσης. Συνεπώς, το «εγώ νοώ» δε μπορεί να αποτελεί

⁶⁵ T. Smith, M. Grene, *Philosophers speak for themselves*, Berkeley, Hume, Kant, σ.259
⁶⁶ N. Αυγελής, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, σ.323

αντικείμενο της γνώσης, για το λόγο ότι είναι προϋπόθεση κάθε δυνατής γνώσης.⁶⁷

Το «εγώ νοώ» είναι απλώς ένας φορέας των νοητικών μας πράξεων. Δεν αποτελεί μια έννοια, παρά μόνο «μια ψιλή συνείδηση που συνοδεύει τις έννοιες». Για τον Kant δεν γνωρίζουμε την ψυχή μέσω της αυτοσυνειδησίας της, αλλά μόνο μέσα από την εσωτερική αίσθηση ως φαινόμενο, δηλαδή μέσα από τη διέγερση του ίδιου του εγώ.⁶⁸

Μπορούμε να γνωρίσουμε τον εαυτό μας όχι σαν μία ουσία, αλλά μόνο με τη μορφή που αυτός παρουσιάζεται σε εμάς και την οποία αποκτά μέσω της γνώσης. Άρα, η ψυχή δεν είναι τίποτε άλλο για τον Kant παρά μόνο ένα αντικείμενο της εσωτερικής εμπειρίας και κατ' επέκταση, ένα φαινόμενο και όχι ουσία, όπως ισχυρίζεται η ορθολογική Ψυχολογία.

Είναι εμφανές, λοιπόν, από τις παραπάνω απόψεις του Kant ότι η ορθολογική Ψυχολογία δεν είναι τίποτε άλλο από μία «δήθεν επιστήμη»⁶⁹, η οποία στηρίζει όλη της τη δύναμη στο αντικείμενό της, δηλαδή στο «εγώ νοώ». Για να γνωρίσουμε τον εαυτό μας είναι απαραίτητη η εποπτεία, πράγμα που σημαίνει ότι δεν τον γνωρίζουμε ως ουσία, αλλά μόνον όπως αυτός φαίνεται σε εμάς. Μέσω της εποπτείας, λοιπόν, γνωρίζουμε τον εαυτό μας ως φαινόμενο, ως συνείδηση της σκέψης μας.

Καθώς όμως γνωρίζουμε το ψυχολογικό εγώ ως εμπειρική συνείδηση, κατανοούμε πως η αυτοσυνειδησία δεν είναι αυτογνωσία. «Δεν πρέπει να προσκρούει κανείς στο γεγονός ότι πάνω σ' αυτήν ωστόσο την πρόταση, που εκφράζει την αντίληψη του εαυτού της,⁷⁰ έχω μια εσωτερική εμπειρία και η ορθολογική συνεπώς Ψυχολογία που βασίζεται σε αυτή την πρόταση δεν είναι ποτέ καθαρή, αλλά εν μέρει θεμελιωμένη πάνω σε μια εμπειρική αρχή».⁷¹

⁶⁷ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B401, A343

⁶⁸ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σσ. 112-113

⁶⁹ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B401, A343

⁷⁰ Εννοείται η πρόταση που αποτελεί και το αντικείμενο της Ψυχολογίας, δηλαδή το «Εγώ νοώ»

⁷¹ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B401, A343

Για το λόγο αυτό, ο Kant θεωρεί ότι η Ψυχολογία δεν θα πρέπει να θεωρείται ως μία επιστήμη ορθολογική, δηλαδή ως μία επιστήμη του καθαρού λόγου, αλλά αντίθετα ως μία επιστήμη καθαρά εμπειρική. Και όταν αναφέρει ο Kant τη φράση εμπειρική Ψυχολογία εννοεί την επιστήμη εκείνη, η οποία περιγράφει μεν την φύση της ψυχής, ωστόσο δεν αποτελεί ταυτόχρονα και μία απόλυτη επιστήμη της ψυχής.

«Η εμπειρική Ψυχολογία είναι για τον Kant ένα τμήμα της ανθρωπολογίας και περιορίζεται στη γνώση, την οποία έχει ο άνθρωπος για τον ίδιο του τον εαυτό, ως αντικείμενο της εσωτερικής αίσθησης □ είναι μια ‘συστηματική φυσική της εσωτερικής αισθήσεως’». ⁷²

Η ορθολογική Ψυχολογία συνεπώς, από τη στιγμή που εμπλέκει την ενότητα της σκέψεως με την εποπτεία, οδηγείται αναπόφευκτα σε παραλογισμούς, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από τον ίδιο τον Kant ως εσφαλμένοι συλλογισμοί, που οφείλονται στη φύση του ανθρωπίνου λόγου και που οδηγούν σε μια αναπόφευκτη αυταπάτη, η οποία όμως είναι δυνατό να ξεδιαλυθεί. ⁷³ Οι παραλογισμοί, λοιπόν, που προκύπτουν είναι τέσσερεις και είναι οι εξής:

α) Ο παραλογισμός της ουσιαστικότητας (Πρώτος παραλογισμός)

Ο πρώτος παραλογισμός στον οποίο οδηγείται η ορθολογική Ψυχολογία χαρακτηρίζεται από τον Kant ως «παραλογισμός της ουσιαστικότητας» και εμφανίζεται με την παρακάτω μορφή:

Μείζων προκείμενη: Εκείνο του οποίου η παράσταση είναι το απόλυτο υποκείμενο των κρίσεών μας και για τούτο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν προσδιορισμός άλλου πράγματος είναι ουσία.

⁷² Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 115
⁷³ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A341, B399

Ελάσσων προκείμενη: Εγώ ως σκεπτόμενο ον είμαι το απόλυτο υποκείμενο όλων των κρίσεών μου και η παράσταση του εαυτού μου δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν κατηγορημα.

Συμπέρασμα: Εγώ, ως ψυχή (σκεπτόμενο όν), είμαι ουσία.

Στο συγκεκριμένο συλλογισμό ο παραλογισμός έγκειται στο γεγονός ότι το υποκείμενο παρουσιάζεται με διαφορετική σημασία στη μείζονα και στην ελάσσονα προκείμενη. Συγκεκριμένα, στην πρώτη προκείμενη το σκεπτόμενο ον εξετάζεται κατά κάποιο γενικό τρόπο, δοσμένο μάλιστα στην εποπτεία, ενώ στη δεύτερη προκείμενη το σκεπτόμενο ον δεν είναι αντικείμενο της εποπτείας, αλλά πρόκειται για το σκεπτόμενο ον, στο μέτρο που έχει συνείδηση ότι σκέπτεται.

Κατά τον παραλογισμό αυτό το «εγώ νοώ» θεωρείται ως υπόσταση. Υπάρχει όμως μια σύγχυση ανάμεσα στο υπερβατικό και στο εμπειρικό εγώ. Για τον Kant δε μπορούμε να έχουμε απόλυτη γνώση του «εγώ νοώ» αυτό καθ' εαυτό, καθώς το ίδιο το αντικείμενο της ορθολογικής Ψυχολογίας δεν έχει κανένα απολύτως αντικειμενικό νόημα. Η μοναδική γνώση που δυνάμεθα να έχουμε συνεπώς για το «εγώ νοώ» είναι μόνο η γνώση του εμπειρικού εγώ, η οποία έχει αντικειμενικό νόημα.⁷⁴

Συνεπώς, γίνεται κατανοητό ότι η ουσιαστικότητα της ανθρώπινης ψυχής προκύπτει από το υποκείμενο της γνώσης. Για να ισχύσει όμως κάτι τέτοιο και να είναι κατά συνέπεια η ψυχή ουσία, θα πρέπει πρωτίστως να έχει αποδειχθεί η μονιμότητα της ψυχής (Beharrlichkeit), καθώς εάν δεν αποδειχτεί η μονιμότητα της, η οποία καθιστά γόνιμη την έννοια της υπόστασης μέσα στην εμπειρία, τότε η έννοια της ψυχής θεωρείται κενή και δίχως επακόλουθα.⁷⁵ Κάτι τέτοιο όμως είναι αναπόδεικτο, καθώς δεν είναι δυνατό να

⁷⁴ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Kant, σ. 111

⁷⁵ Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, σ. 138

αποδείξει το ίδιο το «εγώ νοώ» την ύπαρξή του, τη γένεση του, αλλά και την προέλευσή του.⁷⁶

Για να μπορέσει να αποδειχθεί η μονιμότητα της ψυχής και άρα για να είναι και η ψυχή ουσία, θα πρέπει να τοποθετήσουμε ως βάση μια μόνιμη εποπτεία, ως απαραίτητη προϋπόθεση της αντικειμενικής πραγματικότητας μιας έννοιας. Από τη στιγμή όμως που στη συνείδηση της σκέψης μας, δηλαδή στο «εγώ νοώ», δεν υπόκειται καμία εποπτεία, οδηγούμαστε στο αναπόδεδεικτο της μονιμότητας της ψυχής, αφού χωρίς την εποπτεία δε μπορούμε να έχουμε πραγματική γνώση.⁷⁷

«Το εγώ δεν είναι έννοια, παρά μόνο χαρακτηρισμός του αντικειμένου της εσωτερικής αίσθησης, το οποίο δε μπορούμε να γνωρίσουμε περαιτέρω μέσω κατηγορήματος □ συνεπώς το εγώ δε μπορεί βέβαια να είναι κατηγορήμα ενός άλλου πράγματος, αλλά ούτε μπορεί να είναι και ορισμένη έννοια ενός απόλυτου υποκειμένου, παρά μόνο ... η αναφορά των εσωτερικών φαινομένων στο άγνωστό τους υποκείμενο».⁷⁸

Για να μπορέσει κανείς να πει για ένα πράγμα ότι αποτελεί ουσία θα πρέπει να μπορεί να το διακρίνει από τα απλά κατηγορήματα και τους προσδιορισμούς των πραγμάτων. Από τη στιγμή, λοιπόν, που το «εγώ νοώ» ως υποκείμενο δε δύναται να προσδιορίσει κάποιο άλλο πράγμα, παρά μόνο να προσδιορίζεται από τη νόηση, εξυπακούεται ότι η ψυχή δεν είναι ουσία.⁷⁹

Για τον Kant, λοιπόν, το γεγονός ότι δε μπορούμε να γνωρίσουμε το «εγώ νοώ» αυτό καθ' εαυτό, αλλά ούτε και να αποδείξουμε τη μονιμότητα της ψυχής, συνεπάγεται και τη μη δυνατότητα απόδειξης της ουσιαστικότητας της ψυχής και άρα και τον εσφαλμένο συλλογισμό στον οποίο οδηγείται η ορθολογική Ψυχολογία.

⁷⁶ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A349

⁷⁷ ό.π., A350

⁷⁸ Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, σ. 137

⁷⁹ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A349

β) Ο παραλογισμός της απλότητας (Δεύτερος παραλογισμός)

Ο δεύτερος παραλογισμός της ορθολογικής Ψυχολογίας σχετίζεται με την αδυναμία γνώσης της μοναδικότητας της συνείδησης και έχει την ακόλουθη μορφή:

Μείζων προκείμενη: Εκείνο του οποίου η ενέργεια δεν είναι συρροή πολλών ενεργούντων πραγμάτων είναι απλό.

Ελάσσων προκείμενη: Η Ψυχή (το σκεπτόμενο εγώ) είναι ένα τέτοιο πράγμα.

Συμπέρασμα: Η Ψυχή είναι απλή.

Ο δεύτερος παραλογισμός έγκειται στο γεγονός ότι το συμπέρασμά του, δηλαδή ότι η ψυχή είναι απλή, προκύπτει από τη μοναδικότητα του εγώ της συνείδησης. Από τη στιγμή όμως που καμία γνώση δεν είναι δυνατή χωρίς τη συμβολή της εποπτείας και καθώς κάθε εποπτεία σχετίζεται με την αισθητότητα, δε μπορούμε να έχουμε καμία απολύτως γνώση του υπερβατικού υποκειμένου της συνείδησης και άρα δε μπορούμε να γνωρίσουμε αυτό το υποκείμενο ως «απλή ψυχική ουσία».⁸⁰

Το γεγονός ότι το εγώ της συνείδησης αποτελεί μία μοναδικότητα που δε μπορεί να καταμεριστεί σε περισσότερα υποκείμενα και συνεπώς δηλώνει ένα λογικά απλό υποκείμενο, δε σημαίνει ότι το σκεπτόμενο εγώ είναι μια απλή ουσία.⁸¹ Η απλότητα της αυτοσυνειδησίας είναι η μεσότητα της γνώσης και όχι ένα αντικείμενο. Δεν αποτελεί γνώση της απλής ψυχικής ουσίας.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ο Kant αποδεικνύει ότι η ορθολογική Ψυχολογία οδηγείται σε ένα δεύτερο παραλογισμό στην προσπάθειά της να αποδείξει την απλότητα της ψυχής ως ουσία.

⁸⁰ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 119
⁸¹ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B408

γ) Ο παραλογισμός της προσωπικότητας (Τρίτος παραλογισμός)

Ο τρίτος παραλογισμός της ορθολογικής Ψυχολογίας μπορεί να αναλυθεί ως εξής:

Μείζων προκείμενη: Ό,τι έχει συνείδηση της αριθμητικής ταυτότητας του εαυτού του σε διαφορετικούς χρόνους είναι πρόσωπο.

Ελάσσων προκείμενη: Η ψυχή έχει μια τέτοια συνείδηση.

Συμπέρασμα: Η ψυχή είναι πρόσωπο.

Η διαφορετική άποψη του Kant στον ως άνω συλλογισμό έγκειται στο γεγονός ότι από την ταυτότητα του εγώ της συνείδησης προκύπτει η ύπαρξη ενός προσώπου. Κατά τον φιλόσοφο, η ταυτότητα του εγώ της συνείδησης δε μπορεί να αποτελέσει απόδειξη της αριθμητικής ταυτότητας ενός υποκειμένου, το οποίο μπορεί να έχει δεχτεί κάποια μεταβολή που καθιστά ανέφικτη τη διατήρηση της ταυτότητας του, καθώς η ίδια αποτελεί μία απλή, λογική προϋπόθεση των σκέψεων του υποκειμένου, αλλά και της συνοχής αυτών των σκέψεων.⁸²

Την έννοια της προσωπικότητας δε μπορούμε να τη θεωρούμε ως μία διευρυμένη έννοια της αυτογνωσίας μας από τον καθαρό λόγο, ο οποίος πολλές φορές μας εξαπατά προβάλλοντάς μας ψευδώς μια συνεχή διάρκεια του υποκειμένου.⁸³ Για τον Kant προσωπικότητα είναι η ελευθερία και η ανεξαρτησία από το μηχανισμό της όλης φύσης.⁸⁴ Κατ' αυτή την έννοια, η ιδέα της προσωπικότητας είναι εκείνη που ανυψώνει τον άνθρωπο πάνω από τον κόσμο των αισθήσεων, τον οδηγεί πέρα από ο,τιδήποτε το αισθητό.

⁸² ό.π., A363

⁸³ ό.π., A366

⁸⁴ Kant, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, 154

δ) Ο παραλογισμός της ιδανικότητας (Τέταρτος παραλογισμός)

Ο τέταρτος και τελευταίος παραλογισμός στον οποίο οδηγείται η ορθολογικής Ψυχολογία είναι ο ακόλουθος:

Μείζων προκείμενη: Εκείνο του οποίου η ύπαρξη μπορεί να εξάγεται ως αιτία μόνο σε δεδομένες αντιλήψεις, έχει μια αμφίβολη μονάχα ύπαρξη.

Ελάσσων προκείμενη: Όλα τα εξωτερικά φαινόμενα είναι τέτοιας φύσεως, ώστε η ύπαρξή τους να μη μπορεί να γίνει αντικείμενο αμέσου κατ' αίσθηση αντίληψεως, αλλά τα φαινόμενα αυτά να μπορούν μονάχα να εξαχθούν δια συλλογισμού ως η αιτία δεδομένων κατ' αίσθηση αντιλήψεων.

Συμπέρασμα: Η ύπαρξη όλων των αντικειμένων των εξωτερικών αισθήσεων είναι αμφίβολη.

Σύμφωνα με τον παραπάνω συλλογισμό, δε μπορούμε να αντιληφθούμε τα εξωτερικά πράγματα, παρά μόνο να συμπεράνουμε την ύπαρξή τους αποκλειστικά μέσα από την εσωτερική μας αντίληψη. Μονάχα ο,τιδήποτε βρίσκεται μέσα σε εμάς τους ίδιους είναι δυνατό να γίνει άμεσα αντιληπτό από εμάς τους ίδιους. Συνεπώς ο,τιδήποτε υπάρχει έξω από εμάς «δε μπορεί ποτέ να δοθεί κατ' ευθείαν στην κατ' αίσθηση αντίληψη, αλλά μπορεί μόνο να προστεθεί με τη σκέψη σ' αυτήν (την κατ' αίσθηση αντίληψη) – που αποτελεί μια τροποποίηση της εσωτερικής αίσθησης – ως εξωτερική της αιτία και συνεπώς να εξαχθεί δια συλλογισμού».⁸⁵

Στο σημείο αυτό ακριβώς ο Kant εισάγει την έννοια του ιδεαλισμού για να περιγράψει αυτήν ακριβώς την αβεβαιότητα για την ύπαρξη των αντικειμένων των εξωτερικών αισθήσεων ή αλλιώς την ιδανικότητα, όπως την χαρακτηρίζει ο ίδιος, των εξωτερικών φαινομένων σε αντιδιαστολή προς το

⁸⁵ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A368

δυϊσμό, δηλαδή τη βεβαιότητα για την ύπαρξη αντικειμένων των εξωτερικών αισθήσεων.⁸⁶

Από τη στιγμή που μόνο μέσω της εσωτερικής αντίληψης μπορούμε να γνωρίσουμε τα εξωτερικά πράγματα συμπεραίνοντας τα, είναι σαφές ότι η ύπαρξη όλων των αντικειμένων της εξωτερικής αίσθησης είναι αβέβαιη ακριβώς για το λόγο ότι η ύπαρξή τους αυτή έχει προκύψει μόνο συλλογιστικά. Υπάρχει συνεπώς ο κίνδυνος, κάθε συλλογισμός που οδηγείται σε ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα από ένα δεδομένο αποτέλεσμα για μια δεδομένη αιτία, να μην οδηγείται στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα από μία συγκεκριμένη αιτία, αλλά από πολύ περισσότερες.⁸⁷

Ο παραλογισμός της ιδανικότητας έγκειται στο γεγονός ότι από τη γνωσιολογική αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στο «εγώ νοώ» και στο «γιγνωσκόμενο αντικείμενο» προκύπτουν δύο διαφορετικά είδη ουσίας, μία πνευματική (*res cogitans*) και μία σωματική (*res extensa*).⁸⁸ Από τη στιγμή που για τον Kant η ύλη δεν είναι τίποτε άλλο από μια «ψιλή μορφή ή έναν κάποιο τρόπο παραστάσεως ενός αγνώστου αντικειμένου δια μέσου εκείνης της εποπτείας που την ονομάζουμε εξωτερική αίσθηση»,⁸⁹ υπάρχει δηλαδή μόνο ως φαινόμενο έξω από εμάς και άρα είναι κάτι άγνωστο προς εμάς, κατανοούμε πως τόσο η πνευματική, όσο και η σωματική ουσία αποτελούν φαινόμενα και όχι πράγματα καθ' εαυτά.

Σύμφωνα με τον παραλογισμό της ιδανικότητας, το «εγώ νοώ» ως σκεπτόμενο ον μπορεί να υπάρξει και χωρίς τον εξωτερικό κόσμο. Ο Kant, λοιπόν, εκφράζει την αντίθεσή του στην παραπάνω άποψη, καθώς αναφέρει πως δε γνωρίζει εάν είναι δυνατή η ύπαρξη του «εγώ νοώ» εκτός του εξωτερικού κόσμου. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως «το αν αυτή η συνείδηση του ίδιου του εαυτού μου είναι ολωσδιόλου δυνατή χωρίς πράγματα έξω από εμένα, μέσω των οποίων μου δίδονται παραστάσεις, και αν εγώ άρα μπορώ να

⁸⁶ ό.π., A367

⁸⁷ ό.π., A368

⁸⁸ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 122

⁸⁹ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A385

υπάρχω ως νοούν απλώς ον (χωρίς να είμαι άνθρωπος), τούτο με τον τρόπο αυτό δεν το γνωρίζω καθόλου».⁹⁰

Για την ορθολογική Ψυχολογία συνεπώς, η ψυχή είναι «μία απλή, άυλος, άχωρος και άφθαρτος ουσία και διατελεί προς μία ορισμένη σχέση προς το σώμα».⁹¹ Σκοπό της ορθολογικής Ψυχολογίας αποτελούν τρία ερωτήματα τα οποία τίθενται και τα οποία σχετίζονται: α) με την κατάσταση της ψυχής κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, β) με την κατάσταση της ψυχής κατά τη γέννηση, αλλά και πριν τη γέννηση του ανθρώπου και γ) με την κατάσταση της ψυχής κατά τον θάνατο του ανθρώπου, αλλά και μετά το θάνατό του.⁹²

Ο Kant όμως διατηρεί μια κριτική – ειρωνική στάση απέναντι στις θεωρίες με τις οποίες απαντά η ορθολογική Ψυχολογία στα παραπάνω ερωτήματα, στρεφόμενος πιθανώς εναντίον των χριστιανικών θεωριών, όπως για παράδειγμα ο Creationismus, κατά τον οποίο «το σώμα του ανθρώπου γεννιέται από τους γονείς, η ψυχή όμως δημιουργείται από τον Θεό και προσελκύεται πριν, ή κατά τη γέννηση, στο σώμα».⁹³

Ο θεωρητικός λόγος, λοιπόν, δε μπορεί να αποδείξει ούτε την ύπαρξη της ψυχής, αλλά ούτε και την ανυπαρξία της. Έτσι, είναι αναγκαία η μετάβαση από το θεωρητικό λόγο στον πρακτικό, καθώς όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Kant σε πολλά σημεία, τα προβλήματα της ορθολογικής Ψυχολογίας ενέχουν πρακτική σημασία και σπουδαιότητα, πράγμα που σημαίνει πως μόνον ο πρακτικός λόγος μπορεί να τα επιλύσει.

Το σφάλμα στο οποίο περιπίπτει η ορθολογική Ψυχολογία έγκειται στο γεγονός ότι θέτει ως βάση της την απλή και κενή παράσταση του εγώ, η οποία δεν αποτελεί μια συγκεκριμένη έννοια, αλλά δεν είναι τίποτε άλλο από μια απλή συνείδηση που συνοδεύει όλες τις παραστάσεις και τις έννοιες του «εγώ

⁹⁰ ό.π., B409

⁹¹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 116

⁹² Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A384

⁹³ Ό.π., B417, υπ. 3

νοώ». Η ενότητα δηλαδή της αυτοσυνειδησίας, η οποία αποτελεί τη βάση της νόησης, εκλαμβάνεται λανθασμένα ως εποπτεία, αφού η ίδια δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την αίσθηση. Συνεπώς, οποιαδήποτε προσπάθεια καθορισμού του νοείν αποκομμένη από την εμπειρία δε μπορεί να αποτελεί μεταφυσικό προσδιορισμό του σκεπτόμενου όντος ως αντικειμένου.

Από την κριτική, λοιπόν, που άσκησε ο Kant στην ορθολογική Ψυχολογία καταλήγει στην αδυναμία του λόγου να αποδείξει την ύπαρξη της ψυχής ως ουσία, καθώς επίσης και στο συμπέρασμα ότι η ορθολογική Ψυχολογία δε μπορεί να χαρακτηρίζεται ως επιστήμη.⁹⁴ Από τη στιγμή που η ίδια η ορθολογική Ψυχολογία υπερβαίνει όλες τις δυνάμεις του ανθρώπινου λόγου, δεν απομένει τίποτε άλλο σε εμάς από το να εξετάζουμε την ψυχή μας μόνο εμπειρικά.

2.2 Η ορθολογική Κοσμολογία

Ύστερα από την κριτική που άσκησε ο Kant στην ιδέα της ψυχής και κατ' επέκταση στην ορθολογική Ψυχολογία, οδηγείται στην κριτική της δεύτερης ομάδας των ιδεών του λόγου, δηλαδή στην κριτική των ιδεών του κόσμου. Μάλιστα, όπως αναφέρει και ο ίδιος, ονομάζει τις ιδέες αυτές κοσμολογικές, εξαιτίας του αντικειμένου τους, το οποίο προέρχεται πάντοτε από τον κόσμο των αισθήσεων.⁹⁵ Ακόμη τις ονομάζει κοσμολογικές επειδή «υπό τον όρο Κόσμος, νοείται το σύνολο όλων των φαινομένων, και (επειδή)

⁹⁴ «Δεν υπάρχει συνεπώς καμία ορθολογική Ψυχολογία ως ε π ι σ τ η μ ο ν ι κ η θεωρία που θα μας παρείχε μια προσαύξηση στην αυτογνωσία μας, αλλά μόνον ως π ε ι θ α ρ χ ί α, η οποία στον καθαρά θεωρητικό λόγο μέσα σε αυτό το πεδίο θέτει ανυπέρβατα όρια, αφ' ενός μεν για να μη ρίχνεται στους κόλπους του αρνισίμηχου υλισμού, και αφ' ετέρου για να μην χάνεται περιπλανώμενος και φαντασιοσκοπών μέσα στην αβάσιμη για μας εδώ στην ζωή πνευματοκρατία – αλλά (η πειθαρχία αυτή) μας υπενθυμίζει μάλλον να εκλαμβάνουμε αυτή την άρνηση του λόγου μας να δίδει στα περίεργα, πέρα από αυτή τη ζωή εκτεινόμενα ερωτήματα ικανοποιητική απάντηση, ως ένα νεύμα του ίδιου να εφαρμόζουμε (διαθέτουμε) την αυτογνωσία μας από την άκαρπη και διογκωμένη καθαρή θεωρία (Speculation) πάνω στην καρποφόρα πρακτική χρήση, η οποία αν και πάντοτε είναι στραμμένη μόνον προς τα αντικείμενα της εμπειρίας, τις αρχές της εν τούτοις τις παραλαμβάνει από ψηλότερα και τη συμπεριφορά μας την προσδιορίζει έτσι, ωσάν ο προορισμός μας να εκτεινόταν άπειρα πέρα από την εμπειρία, κατά συνέπεια πέρα από τούτην εδώ τη ζωή». Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, B421

⁹⁵ Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, σ. 143

οι ιδέες μας επίσης κατευθύνονται μόνον προς το Απόλυτο μεταξύ των φαινομένων» καθώς επίσης και επειδή «η λέξη Κόσμος, υπό την υπερβατική σημασία, σημαίνει την απόλυτη ολότητα του συνόλου υπαρχόντων πραγμάτων». ⁹⁶

Ο όρος κόσμος όμως, στον οποίο αναφέρεται ο φιλόσοφος, πολλές φορές συγχέεται με τον όρο φύση, καθώς η μία λέξη τυχαίνει να υπεισδύει στο νόημα της άλλης. Μάλιστα, προσπαθεί να ξεδιαλύνει αυτή τη σύγχυση, δίνοντας τον ορισμό της κάθε έννοιας. Κόσμος, λοιπόν, είναι «το μαθηματικό Όλο όλων των φαινομένων και η ολότητα της σύνθεσης τους τόσο σε μέγεθος όσο και σε μικρότητα, δηλαδή τόσο στην προοδευτική πορεία της διασυνθέσεως, όσο και δια μερισμού (διαιρέσεως)». ⁹⁷ Από την άλλη, η φύση είναι απλώς το δυναμικό σύνολο όλων των φαινομένων.

Όσον αφορά τις κοσμολογικές ιδέες, ο Kant αναφέρει πως αυτές είναι τέσσερις στον αριθμό. Συγκεκριμένα, η πρώτη κοσμολογική ιδέα είναι «η απόλυτη πληρότητα της σύνθεσης του δεδομένου Όλου όλων των φαινομένων», κάτι το οποίο όμως δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί από τη διάνοια. Η δεύτερη κοσμολογική ιδέα είναι «η απόλυτη πληρότητα της διαιρέσεως (μερισμού) ενός δεδομένου Όλου εν τω φαινομένω (στο πεδίο του φαινομένου). Και σε αυτή την περίπτωση όμως είναι αδύνατο να μπορέσει η διάνοια να διαιρέσει ένα δεδομένο σύνολο της εμπειρίας. Η τρίτη κοσμολογική ιδέα είναι «η απόλυτη πληρότητα της γενέσεως ενός φαινομένου», εξίσου ανέφικτο από τη διάνοια και τέλος, η τέταρτη κοσμολογική ιδέα είναι «η απόλυτη πληρότητα της εξαρτήσεως της υπάρξεως του Μεταβλητού εν τω φαινομένω (στο πεδίο του φαινομένου), όπου και σε αυτή την περίπτωση η διάνοια αδυνατεί να εξηγήσει τη συγκεκριμένη ιδέα, καθώς το έργο της είναι πεπερασμένο. ⁹⁸

⁹⁶ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A420

⁹⁷ ό.π., A419, B447

⁹⁸ ό.π., B443

Σκοπός της ορθολογικής Κοσμολογίας είναι ο καθορισμός του σύμπαντος (κόσμου) ως ολότητας. Πολλές φορές όμως αυτή η προσπάθεια καθορισμού του κόσμου στην ολότητά του οδηγείται σε κάποιες αντιφατικές θέσεις, εκ των οποίων η κάθε μία προσπαθεί να θεμελιώσει την ισχύ της, προβάλλοντας η μία την αδυναμία της άλλης. Πρόκειται για τις γνωστές αντινομίες του καθαρού λόγου, οι οποίες, ύστερα από τους παραλογισμούς της ορθολογικής Ψυχολογίας, αποτελούν τη δεύτερη κατηγορία των σοφιστικών συλλογισμών του λόγου.⁹⁹

Πριν αναφερθούμε όμως στις αντινομίες αυτές του καθαρού λόγου θα ήταν ωφέλιμο να εξετάσουμε πρωτίστως τι είναι οι αντινομίες και ποια είναι η μορφή την οποία έχουν. «Η δεύτερη κατηγορία των σοφιστικών συλλογισμών αποβλέπει στην υπερβατική έννοια της απόλυτης ολότητας της σειράς των όρων για ένα δεδομένο φαινόμενο εν γένει, και από το γεγονός ότι για την απόλυτη συνθετική ενότητα της σειράς από τη μια πλευρά έχω πάντοτε μια έννοια αντιφατική προς τον ίδιο τον εαυτό της, συμπεραίνω για την ορθότητα της ενότητας της αντίθετης πλευράς, παρ' όλο που και γι' αυτήν επίσης δεν έχω καμία έννοια».¹⁰⁰

Έτσι, λοιπόν, οι αντινομίες αποτελούνται από μια θέση και μια αντίθεση. Η θέση καταφάσκει και η αντίθεση αρνείται. Είναι ισοσθενείς λόγοι, και οι δύο αποδεικνύουν την αλήθεια με τις βεβαιώσεις τους και έχουν την ίδια αποδεικτική ισχύ. Η θέση της αντινομίας εκφράζει αντιλήψεις του δογματισμού, αντιπροσωπευτικές της θεοκρατικής παραδοσιακής μεταφυσικής, ενώ η αντίθεση της αντινομίας εκφράζει τις αντιλήψεις του εμπειρισμού και γενικότερα της νεότερης φιλοσοφίας.¹⁰¹ Όμως και οι δύο πλευρές της αντινομίας είναι λάθος: η θέση, η οποία παρουσιάζει τον κόσμο μικρότερο από την σκέψη, αντιπροσωπεύει για τον Καντ το σφάλμα του δογματισμού, τοποθετώντας τη δυνατότητα της σκέψης πέρα από τα όρια του κόσμου. Η αντίθεση, η οποία παρουσιάζει τον κόσμο μεγαλύτερο από τη

⁹⁹ ό.π., A340, B398

¹⁰⁰ ό.π.

¹⁰¹ J. Kemp, The philosophy of Kant, σ.44

σκέψη, αντιπροσωπεύει το σφάλμα του εμπειρισμού.¹⁰² Ο Kant, λοιπόν, εντοπίζει τέσσερις αντινομίες εκ των οποίων οι δύο πρώτες αντινομίες είναι μαθηματικές και οι άλλες δύο δυναμικές.¹⁰³

α) Η πρώτη αντινομία

Η πρώτη αντινομία έχει την ακόλουθη μορφή:

Θέση: Ο κόσμος έχει μια αρχή στο χρόνο και ως προς το χώρο είναι περικλεισμένος μέσα σε όρια.

Αντίθεση: Ο κόσμος δεν έχει καμία αρχή και καθόλου όρια στο χώρο, αλλά είναι τόσο ως προς το χρόνο, όσο και ως προς το χώρο άπειρος.

Σύμφωνα με τη θέση της πρώτης αντινομίας ο κόσμος είναι ένα δεδομένο Όλο, το οποίο είναι άπειρο, ενώ σύμφωνα με την αντίθεση ο κόσμος είναι κάτι τι πεπερασμένο, δηλαδή χωροχρονικά άπειρος. Παρ' όλ' αυτά, τόσο η θέση, όσο και η αντίθεση είναι εσφαλμένες γιατί αφορούν τον εμπειρικό κόσμο. Τα αντικείμενα όμως της εμπειρίας είναι φαινόμενα, όχι πράγματα καθ' εαυτά. Άρα, από τη στιγμή που ο κόσμος παρουσιάζεται σε εμάς μέσα από φαινόμενα, δεν είναι πεπερασμένος, ούτε άπειρος. Ο κόσμος δεν είναι πράγμα καθ' εαυτό αλλά ιδέα.

Για τον Kant άπειρο είναι ένα μέγεθος, πάνω από το οποίο δεν υπάρχει κανένα άλλο ως μεγαλύτερο. Ωστόσο, δε μπορούμε να χαρακτηρίσουμε κανένα μέγεθος ως το «μεγαλύτερο», καθώς υπάρχει η περίπτωση σε αυτό το μέγεθος να προστεθούν μία ή περισσότερες ενότητες. Συνεπώς, «ένα άπειρο δεδομένο μέγεθος και, επομένως, και ένας άπειρος κόσμος (τόσο κατά τη διαρρεύσασα σειρά όσο και κατά την έκταση) είναι αδύνατα».¹⁰⁴

¹⁰² Anthony Kenny, «Από τον Ντεκάρτ στον Καντ», Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας, σ. 254

¹⁰³ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σσ. 126-127

¹⁰⁴ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A430, B458

Η πρώτη αντινομία, λοιπόν, η οποία μαζί με τη δεύτερη, χαρακτηρίζεται από τον Kant ως μαθηματική, αντιμετωπίζει το πρόβλημα της απειρότητας του κόσμου ως προς το χώρο και το χρόνο.¹⁰⁵ Όταν αναφερόμαστε σε αντικείμενα μέσα στο χώρο και το χρόνο δε γνωρίζουμε τίποτε γι' αυτά καθ' εαυτά, παρά μόνο για φαινόμενα, αφού τα αντικείμενα υπάρχουν μόνο μέσα στην εμπειρία και ο χώρος και ο χρόνος μαζί με τα φαινόμενά τους δεν υπάρχουν έξω από τις παραστάσεις μας, αλλά αποτελούν τρόπους παράστασης. Δε μπορεί, λοιπόν, κάποιο αντικείμενο να υπάρχει έξω από την εμπειρία, γιατί διαφορετικά θα ήταν σα να δεχόμασταν πως υπάρχει εμπειρία και δίχως εμπειρία.¹⁰⁶

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό πως δεν είναι δυνατό ο χώρος και ο χρόνος να μας πληροφορήσουν για το εάν ο κόσμος είναι άπειρος ή περικλεισμένος μέσα σε όρια, αφού δε γίνεται να αποκτηθεί η εμπειρία ούτε ενός άπειρου, ούτε ενός πεπερασμένου κόσμου. Ο κόσμος, όπως προαναφέρθηκε, είναι ιδέα, τρόπος παράστασης και όχι πράγμα. Από τη στιγμή που «η έννοια ενός ανεξάρτητου αισθητού κόσμου αντιφάσκει προς τον εαυτό της, η λύση του προβλήματος που αφορά το μέγεθος του κόσμου θα είναι πάντα λαθεμένη, είτε επιχειρήσει κάποιος να δώσει καταφατική, είτε αποφατική λύση».¹⁰⁷

¹⁰⁵ Για τον Kant, ο χώρος είναι απλώς η μορφή της εξωτερικής εποπτείας, η μορφή των φαινομένων. Δεν αποτελεί ένα πραγματικό αντικείμενο το οποίο δύναται να εποπτευθεί εξωτερικά, αλλά ούτε και μια σύνθεση φαινομένων. Κατά συνέπεια, δε μπορεί να προβάλλει τον εαυτό του ως κάτι το οποίο προσδιορίζει μέσα στην ύπαρξη των πραγμάτων, καθώς δεν αποτελεί αντικείμενο, αλλά μορφή αντικειμένων. «Ένας χώρος, κατά συνέπεια, (είτε είναι πλήρης, είτε κενός), μπορεί κάλλιστα να περιορίζεται από φαινόμενα, φαινόμενα όμως δε μπορούν να περιορίζονται από έναν κενό χώρο έξω από τα ίδια. Ακριβώς το ίδιο ισχύει επίσης και για το χρόνο». Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A432, B460.

Ο χώρος και ο χρόνος καταφέρνουν να εξασφαλίσουν μία συνάφεια μεταξύ ετερόκλητων παραστάσεων, τις οποίες αποκτούμε μέσω των αισθήσεών μας. «Βάζοντας δηλαδή τις παραστάσεις μας σε μια χρονική σειρά και τοποθετώντας τις κατάλληλα μέσα στο χώρο, αποκτούν μια σχέση μεταξύ τους που από την ίδια τη φύση τους δεν την έχουν». Θεοδ. Ν. Πελεγρίνης, Αρχές Φιλοσοφίας, εκδ. Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1999, σ. 56

¹⁰⁶ Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, σ. 149

¹⁰⁷ ό.π., σσ.149 – 150

β) Η δεύτερη αντινομία

Η δεύτερη αντινομία της ορθολογικής Κοσμολογίας είναι η εξής:

Θέση: Κάθε μια σύνθετη ουσία στον κόσμο συνίσταται από απλά μέρη και δεν υπάρχει πουθενά τίποτα άλλο εκτός από το Απλό, ή ό,τι είναι συντεθειμένο από αυτό.

Αντίθεση: Κανένα σύνθετο πράγμα στον κόσμο δεν συνίσταται από απλά μέρη και δεν υπάρχει πουθενά σ' αυτόν (τον κόσμο) τίποτε το Απλό.

Και σε αυτή την αντινομία, η οποία σχετίζεται με τη διαίρεση των φαινομένων, η θέση και η αντίθεση είναι εσφαλμένες προτάσεις, καθώς παρουσιάζεται το φαινόμενο ως πράγμα αυτό καθ' εαυτό. Σύμφωνα με την πρώτη, όλος ο κόσμος αποτελείται από απλά στοιχεία, τα οποία μέσω της διαδικασίας της σύνθεσης οδηγούνται στη δημιουργία του κόσμου ως συνόλου. Από την άλλη, η αντίθεση επισημαίνει πως δεν υπάρχει κανένα πράγμα στον κόσμο που να αποτελείται από απλά μέρη.

Για τον Kant, δε μπορούμε να εξηγήσουμε την ύπαρξη του απολύτου απλού ούτε με την εσωτερική, ούτε με την εξωτερική εμπειρία. Δεν είναι δυνατό να διαπιστώσουμε την ύπαρξη απλών ουσιών στον κόσμο των αισθήσεων. Από τη στιγμή που κάθε σύνθεση ενός όλου είναι δυνατή μόνο μέσα στο χώρο, εξυπακούεται πως κάθε σύνθετο πράγμα καταλαμβάνει τόσα μέρη χώρου, όσα είναι και τα μέρη από τα οποία αποτελείται το ίδιο. Γνωρίζουμε όμως πως ο χώρος δεν αποτελείται από μέρη, αλλά από χώρους και άρα κάθε απλό μέρος ενός σύνθετου πράγματος καταλαμβάνει ένα χώρο. Όμως, «επειδή κάθε Πραγματικό, το οποίο καταλαμβάνει ένα χώρο εμπεριέχει ένα Πολλαπλό, που τα στοιχεία του βρίσκονται το ένα έξω από το άλλο, κατά συνέπεια είναι σύνθετο, και μάλιστα ως ένα πραγματικό Σύνθετο όχι από συμβεβηκότα (αφού αυτά δε μπορούν χωρίς ουσία να είναι το ένα έξω από το

άλλο), άρα από ουσίες».¹⁰⁸ Κάτι τέτοιο όμως σημαίνει πως το απλό αποτελεί ένα σύνθετο πράγμα από ουσίες, πράγμα το οποίο δεν ευσταθεί και άρα κανένα σύνθετο πράγμα δεν αποτελείται από απλά μέρη.

Το βασικό πρόβλημα της δεύτερης αντινομίας της ορθολογικής κοσμολογίας είναι η διαπίστωση εάν ο κόσμος ως όλο έχει τη δομή ενός ζωντανού οργανισμού ή ενός μηχανισμού. Δηλαδή, εάν ο κόσμος είναι συντιθέμενος από ζωντανούς οργανισμούς και κατά συνέπεια από πνευματικές ουσίες ή αντίθετα εάν αποτελεί ένα συνονθύλευμα από ύλη. Τέτοιου είδους προβλήματα όμως παραμένουν αναπάντητα κατά τον Kant, καθώς δε δύναται να απαντηθούν μέσω της εμπειρίας.¹⁰⁹

Από τις δύο παραπάνω μαθηματικές αντινομίες συνάγεται το αποτέλεσμα πως οι θέσεις και οι αντιθέσεις τους είναι εξίσου ψευδείς. Δύο αντιθετικές προτάσεις όμως δε μπορούν να είναι και οι δύο ψευδείς, εάν η έννοια πάνω στην οποία στηρίζονται δεν είναι η ίδια αντιφατική. Το λάθος στο οποίο οδηγούνται, λοιπόν, οι πρώτες δύο αντινομίες είναι το γεγονός ότι παριστάνουν κάτι αντιφατικό ως συμβιβάσιμο με μία έννοια, δηλαδή παριστάνονται τα φαινόμενα ως πράγματα καθ' εαυτά.¹¹⁰

γ) Η τρίτη αντινομία

Η τρίτη αντινομία της ορθολογικής Κοσμολογίας είναι η ακόλουθη:

Θέση: Η αιτιότητα, σύμφωνα προς τους νόμους της φύσης, δεν είναι η μοναδική από την οποία μπορούν να παραχθούν στο σύνολό τους τα φαινόμενα του κόσμου. Είναι αναγκαίο για την εξήγηση αυτών των φαινομένων να δεχτούμε ακόμη μια αιτιότητα παραγόμενη από την ελευθερία.

¹⁰⁸ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A436, B464

¹⁰⁹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 129

¹¹⁰ Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, σ. 151 υπ. 151

Αντίθεση: Δεν υπάρχει καμία ελευθερία, αλλά τα πάντα στον κόσμο συμβαίνουν μόνο με τους νόμους της φύσης.

Η συγκεκριμένη αντινομία ασχολείται με τη φυσική αιτιότητα και την ελεύθερη αιτιότητα. Μάλιστα, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες αντινομίες, στις οποίες η θέση και η αντίθεση είναι εσφαλμένες προτάσεις, ο Kant προσπαθεί να αποδείξει πως σε αυτή την αντινομία η θέση και η αντίθεση είναι αληθινές προτάσεις και ότι κατά συνέπεια η αντινομία μπορεί να λυθεί. Η θέση αποδεικνύεται αληθινή από την άποψη του λόγου στο νοητικό επίπεδο, ενώ η αντίθεση από την άποψη της νόησης στο πεδίο της εμπειρίας. Η θέση ότι υπάρχει ελευθερία και δυνατότητα να καταλογίσουμε τα αίτια των πράξεων σε κάποιο υποκείμενο ισχύει για τον κόσμο του νοητού. Η αντίθεση που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει ελευθερία και ότι η εμπειρία αποδεικνύει την ανυπαρξία της ισχύει για τον κόσμο του φαινομένου. Κατά συνέπεια, ο κόσμος χωρίζεται σε έναν αισθητό κόσμο, μια περιοχή αναγκαιότητας, μηχανικής συμπλοκής αιτίων και αποτελεσμάτων και σε ένα νοητό κόσμο, που δεν εξηγείται από την συμπλοκή αιτίων και αιτιατών και ο οποίος αποτελεί το βασίλειο της ελευθερίας.¹¹¹

Σύμφωνα με τη θέση, λοιπόν, της αντινομίας αυτής δε μπορούμε να αναζητήσουμε την πηγή του κόσμου στους φυσικούς νόμους και κατ' επέκταση στον ίδιο τον κόσμο. Από την άλλη πλευρά, η αντίθεση ισχυρίζεται πως μόνο μέσα στους φυσικούς νόμους δυνάμεθα να αναζητήσουμε την πηγή του κόσμου. Η τρίτη αντινομία, συνεπώς, είναι αντιμέτωπη με μία σύγκρουση δύο διαφορετικών απόψεων για τον κόσμο, αυτών της νόησης και του λόγου, κατά τις οποίες η πρώτη ισχυρίζεται πως τα πάντα είναι καθορισμένα με έναν αυστηρό τρόπο και άρα κάθε αιτία στη φύση είναι ταυτόχρονα και αποτέλεσμα, ενώ η δεύτερη ότι υπάρχουν στον κόσμο ελεύθερες αιτίες.¹¹²

Η υπερβατολογική ελευθερία, η οποία αποτελεί και το επίκεντρο της αντινομίας αυτής, βρίσκεται στην αντίπερα όχθη του νόμου της αιτιότητας. Δε

¹¹¹ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 131
¹¹² G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Kant, σ.117

μπορούμε να αναζητούμε την τάξη και τη συνοχή των γεγονότων του κόσμου πουθενά αλλού, παρά μόνο στην ίδια τη φύση και άρα στους φυσικούς νόμους. «Γιατί δε μπορεί να πει κανείς ότι αντί νόμων της φύσης παρεμβαίνουν στην αιτιότητα της πορείας του κόσμου νόμοι της ελευθερίας, αφού, εάν αυτή ήταν προσδιορισμένη σύμφωνα με νόμους, δεν θα ήταν ελευθερία, αλλά και η ίδια (δεν θα ήταν) τίποτε άλλο εξόν από φύση».¹¹³

Κατά τον Kant, στον άνθρωπο υπάρχει ένας εμπειρικός και ένας νοητός χαρακτήρας. Με τον εμπειρικό του χαρακτήρα ο άνθρωπος ανήκει στη φύση και όλες οι πράξεις του ως φαινόμενα συναρτώνται με άλλα φαινόμενα σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους. Με το νοητό χαρακτήρα, ο άνθρωπος καταφέρνει να ξεφύγει από τον κόσμο των φαινομένων κι έτσι καθίσταται ελεύθερος. Ο νοητός χαρακτήρας δε σχετίζεται με την αισθητικότητα. Όσον αφορά τον εμπειρικό χαρακτήρα, ο άνθρωπος δεν είναι ελεύθερος, ενώ αντίθετα ως προς το νοητικό χαρακτήρα, είναι ηθικά ελεύθερος καθώς είναι υπεύθυνος για τις πράξεις και τη συμπεριφορά του.¹¹⁴

Διακρίνονται συνεπώς δύο επίπεδα: ένα αισθητό, όπου τα πάντα είναι υποταγμένα στην αναγκαιότητα και ένα νοητό, όπου εδρεύει η ελευθερία. Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, δύναται να λυθεί η τρίτη αντινομία, της οποίας, τόσο η θέση, όσο και η αντίθεση είναι αληθινές, η πρώτη ως προς το λόγο και η δεύτερη ως προς τη νόηση. Οι πράξεις εφόσον πραγματοποιούνται μέσα στο χώρο των φαινομένων υπόκεινται στην αναγκαιότητα και καθορίζονται σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους, αλλά ταυτόχρονα είναι και ελεύθερες στο βαθμό που πηγάζουν από ένα εγώ, το οποίο βρίσκεται πέρα από τον κόσμο των αισθήσεων.

¹¹³ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A448, B476

¹¹⁴ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καντ, σ.118

γ) Η τέταρτη αντινομία

Η τέταρτη και τελευταία αντινομία της ορθολογικής Κοσμολογίας έχει ως εξής:

Θέση: Στον κόσμο ανήκει κάτι που, είτε ως μέρος του, είτε ως αιτία του, είναι ένα απολύτως αναγκαίο ον.

Αντίθεση: Δεν υπάρχει πουθενά κανένα απολύτως αναγκαίο ον, ούτε μέσα στον κόσμο, ούτε έξω από τον κόσμο ως αιτία του.

Σε αντίθεση με την προηγούμενη αντινομία, στην οποία το επίκεντρο ήταν η υπερβατολογική ελευθερία, εδώ παρατηρούμε πως το θέμα είναι η απόδειξη της ύπαρξης μιας ανυπόθετης αιτίας, δηλαδή του Θεού. Συγκεκριμένα, η θέση ισχυρίζεται πως αιτία της ύπαρξης του κόσμου είναι ένα απολύτως αναγκαίο ον, ενώ η αντίθεση επισημαίνει πως δε μπορεί να αποδειχθεί η ύπαρξη ενός τέτοιου απολύτως αναγκαίου όντος. Όπως και στην προηγούμενη αντινομία, έτσι και εδώ η θέση και η αντίθεση είναι αληθινές μόνο σε διαφορετικές περιοχές, η πρώτη στην περιοχή της ελευθερίας, ενώ η δεύτερη στην περιοχή των φαινομένων.

Σύμφωνα με τη θέση, υπάρχει στον κόσμο κάτι το απολύτως αναγκαίο, καθώς «κάθε υποκείμενο σε όρους, που είναι δεδομένο, προϋποθέτει εν αναφορά προς την ύπαρξη του, μια πλήρη σειρά από όρους μέχρι το απόλυτο, το οποίο μόνον είναι απολύτως αναγκαίο».¹¹⁵ Η αντίθεση πρεσβεύει την άποψη πως δεν υπάρχει ούτε μέσα στον κόσμο, ούτε έξω από αυτόν κανένα απολύτως αναγκαίο ον, καθώς αν συνέβαινε το αντίθετο « τότε ή μέσα στη σειρά των μεταβολών θα υπήρχε μια αρχή, που θα ήταν απολύτως αναγκαία, κατά συνέπεια χωρίς αιτία, πράγμα που αντιβαίνει προς το δυναμικό νόμο του προσδιορισμού όλων των φαινομένων μέσα στο χρόνο, ή η σειρά η ίδια θα ήταν χωρίς καμιά αρχή και, μολονότι τυχαία και υποκείμενη σε όρους σε όλα της τα μέρη, στο σύνολό της εν τούτοις θα ήταν ολότελα αναγκαία και

¹¹⁵ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A454, B482

απόλυτη, πράγμα που αντιφάσκει με τον εαυτό του, αφού η ύπαρξη μιας ποσότητας δε μπορεί να είναι αναγκαία, εάν ούτε ένα και μόνο μέρος της δεν κατέχει μια καθ' εαυτό αναγκαία ύπαρξη».¹¹⁶

Ο Καντ θεωρεί ότι ο λόγος έχει ανάγκη να βρει ένα λογικό τέρμα. Για να πραγματοποιηθεί όμως κάτι τέτοιο, πρέπει πρωτίστως να θεωρήσουμε πως υπάρχει στον κόσμο ένα αναγκαία ύπαρξη ενός απολύτου, δηλαδή του Θεού. Ο Θεός είναι ένα λογικό αίτημα, μια κανονιστική ιδέα του κόσμου της οποίας η πραγματικότητα, όπως και η πραγματικότητα της υπερβατολογικής ελευθερίας, δεν είναι δυνατόν να αποδειχθεί.¹¹⁷ Όσο πιο πολύ όμως, προχωρεί η σκέψη τόσο απομακρυνόμαστε από τη θεωρητική βεβαιότητα και ο πρακτικός λόγος αντικαθιστά το θεωρητικώς αβέβαιο με το πρακτικώς βέβαιο. Γι' αυτό δεχόμαστε τη χρησιμότητα της ύπαρξης του θεού και της ελευθερίας, καθώς δεν έχουμε τη δυνατότητα μιας διανοητικής απόδειξης ή ανασκευής της ιδέας αυτής.

Η τέταρτη αντινομία, όπως προαναφέρθηκε, αναιρείται κατά παρόμοιο τρόπο με εκείνο της τρίτης αντινομίας. «Γιατί αν η αιτία μέσα στο φαινόμενο διακριθεί από την αιτία των φαινομένων, κατά το μέτρο που αυτή μπορεί να νοηθεί ως πράγμα καθ' εαυτό, μπορούν και οι δύο προτάσεις να υφίστανται η μία πλάι στην άλλη».¹¹⁸ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η λογική απεμπλέκεται από τον αισθητό κόσμο και αποδεικνύονται αληθείς και οι δύο προτάσεις της αντινομίας, τόσο ότι υπάρχει, όσο και ότι δεν υπάρχει στον κόσμο ένα απολύτως αναγκαίο ον, διαψεύδοντας έτσι και τη θέση και την αντινομία.¹¹⁹

Εν κατακλείδι, διαπιστώνουμε το γεγονός ότι ο Καντ οδηγείται στη λύση όλων των αντινομιών της ορθολογικής κοσμολογίας «μέσω του υπερβατικού και κριτικού ιδεαλισμού του»,¹²⁰ υπό την έννοια ότι οι θέσεις των

¹¹⁶

ό.π.

¹¹⁷

Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 134

¹¹⁸

Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, σ. 156

¹¹⁹

J. Bennett, Kant's dialectic, σ.243

¹²⁰

Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 134

αντινομιών ισχύουν για την πραγματικότητα καθ' εαυτή, ενώ οι αντιθέσεις ισχύουν για τα φαινόμενα.

2.3 Η ορθολογική Θεολογία

Βασική θέση στην κριτική που άσκησε ο Kant στην ορθολογική Θεολογία κατέχει η έννοια «ιδεώδες». Αναφορικά με τις ιδέες, οι οποίες απέχουν αρκετά από την αντικειμενική πραγματικότητα, το ιδεώδες βρίσκεται ακόμη πιο μακριά από αυτή την αντικειμενική πραγματικότητα και από αυτές τις ιδέες.¹²¹

Για τον Kant, το ιδεώδες, το οποίο δεν αποτελεί δημιούργημα της φαντασίας και δεν είναι αντικείμενο της γνώσης μας, αποτελεί μέρος του ανθρωπίνου λόγου μαζί με τις ιδέες και μάλιστα ως κανονιστική αρχή, καθώς έχει πρακτική και όχι δημιουργική δύναμη. Αυτό σημαίνει ότι το ιδεώδες χρησιμεύει ως πρότυπο «του συνολικού προσδιορισμού του απεικάσματος»,¹²² δηλαδή των πράξεών μας, το οποίο έχει την ικανότητα να προσφέρει στο λόγο ένα γνώμονα κρίσης ή εκτέλεσης των πράξεων μας. «Το ιδεώδες είναι το ατομικό ον σύμφωνα με την ιδέα □ έτσι η σοφία είναι μια ιδέα, ο σοφός ένα ιδεώδες».¹²³

Το ιδεώδες του καθαρού λόγου είναι ένα απόλυτα πραγματικό ον. Ο Kant το χαρακτηρίζει ως ένα πρωταρχικό ον, εφόσον δεν εδρεύει παρά μόνο στο λόγο, ή ως ένα υπέρτατο ον, καθώς δεν υπάρχει κανένα άλλο πάνω αυτό, δηλαδή ένα ον των όντων.¹²⁴ Πρόκειται για ένα απλό ον, καθώς δεν είναι δυνατό από τη στιγμή που αποτελεί το υπέρτατο ον όλων να είναι σύνθετο και να αποτελείται από απλούστερα όντα. Αυτό το ον δεν είναι τίποτε άλλο από το

¹²¹ «Αλλά από την αντικειμενική πραγματικότητα πιο πολύ ακόμη απομακρυσμένο από ότι η ιδέα φαίνεται να είναι εκείνο που αποκαλώ ιδεώδες, και υπό το οποίο εννοώ την ιδέα όχι in concreto, αλλά in individuo, δηλαδή ως ένα ιδιαίτερο, δια της ιδέας μονάχα προσδιορισμο ή και προσδιορισμένο κιάλας πράγμα». Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A568, B596

¹²² ό.π., A569, B597

¹²³ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Kant, σ.120

¹²⁴ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A579, B607

Θεό, ο οποίος αποτελεί και το αντικείμενο της ορθολογικής Θεολογίας και το οποίο ο Kant αποκαλεί «μοναδικό, απλό, παναύταρκες και αιώνιο».

Στην προσπάθειά του, λοιπόν, να αποδείξει ο Kant τις εσφαλμένες και δογματικές αντιλήψεις της παλαιότερης Μεταφυσικής, ασκεί έντονη κριτική στην ορθολογική Θεολογία, η οποία πρεσβεύει τη θέση ότι είναι δυνατή η απόδειξη της ύπαρξης του Θεού και εκφράζει την αντίθετη άποψή του κατά την οποία δεν είναι δυνατή η απόδειξη της ύπαρξης ενός ανώτατου όντος. Μάλιστα, η ορθολογική Θεολογία τεκμηριώνει τη θέση της περί αποδείξεως της ύπαρξης του Θεού με τρία επιχειρήματα, εκ των οποίων το ένα είναι οντολογικό, το άλλο κοσμολογικό και το τρίτο φυσικοθεολογικό.

α) Η οντολογική απόδειξη

Το οντολογικό επιχειρήμα, το οποίο προβάλλει η ορθολογική Θεολογία περί αποδείξεως της ύπαρξης του Θεού και του οποίου κύριος εκφραστής ήταν ο Άγγλος αρχιεπίσκοπος της Κανταβρυγίας Άνσελμος,¹²⁵ οδηγείται με τη βοήθεια απλών εννοιών στο συμπέρασμα ότι ο Θεός υπάρχει, κάνοντας αφαίρεση κάθε δυνατής εμπειρίας. Πιστοποιεί κατά κάποιο τρόπο την ύπαρξη του Θεού με το λόγο, *a priori*, χωρίς να καταφεύγει στην εμπειρία. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα προκύπτει ύστερα από ένα συλλογισμό, ο οποίος μπορεί να πάρει την εξής μορφή: Ο Θεός είναι ένα τέλειον. Το τέλειον δε μπορεί να μην υπάρχει. Άρα ο Θεός υπάρχει υποχρεωτικά.

¹²⁵

Συνοπτικά, παρατίθεται η επιχειρηματολογία του Άνσελμου:

1. Μπορούμε να συλλάβουμε την ιδέα ενός ανώτερου όντος, πέρα του οποίου δεν μπορεί να υπάρξει κανένα άλλο (ας το ονομάσουμε "Θεό").
 2. Ο Θεός υπάρχει είτε στο μυαλό μας, είτε στον κόσμο (ή είναι φανταστικός ή είναι πραγματικός)
 3. Όμως το ον αυτό είναι τελειότερο στην πραγματικότητα απ' ό,τι στην φαντασία.
 4. Αν ο Θεός λοιπόν υπήρχε μόνο στη φαντασία μας, θα μπορούσαμε να συλλάβουμε ένα τελειότερο όν, ένα ον που υπάρχει στην πραγματικότητα.
 5. Αλλά τότε θα υπήρχε ένα ον τελειότερο ενός όντος, από το οποίο τελειότερο δεν θα μπορούσε να συλληφθεί, πράγμα που αποτελεί αντίφαση.
 6. Άρα, ο Θεός πράγματι υπάρχει.
- Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σσ. 140 – 141, υπ.20

Ο Kant όμως εκφράζει διαφορετική άποψη, καθώς θεωρεί πως δεν είναι δυνατό να οδηγηθούμε σε ένα τέτοιο συμπέρασμα μόνο με τη χρήση απλών εννοιών και κατά συνέπεια a priori. Δε μπορούμε να οδηγηθούμε στη γνώση ενός αντικειμένου και δη ενός υπέρτατου όντος, μόνον από μία ιδέα χωρίς την συνεισφορά της δυνατής εμπειρίας.

Η αντίρρηση του Kant στο συγκεκριμένο επιχείρημα έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι θεωρείται ασυναρτησία το να ισχυρίζεται κανείς ότι ένα πράγμα υπάρχει από λογική αναγκαιότητα, δηλαδή αναγκαστικά. Η ύπαρξη ενός πράγματος δεν είναι μια «αληθινή κατηγορία» που να μπορεί να συμμετέχει στον ορισμό του ίδιου του πράγματος, αλλά ούτε και η τελειότητα ενός όντος μπορεί να οδηγήσει στην αναγκαστική ύπαρξή του.¹²⁶

Όπως προκύπτει από την ανάλυση του οντολογικού επιχειρήματος, το μελανό σημείο του έγκειται στο σημείο όπου υπάρχει μια ασάφεια μεταξύ του «είναι» ως ύπαρξης και του «είναι» ως δυνατού κατηγορήματος. Σύμφωνα με το οντολογικό επιχείρημα, ο Θεός περιέχει όλα τα δυνατά κατηγορήματα και χωρίς να μπορεί να αποκλείσει κανένα από αυτά. Κατά συνέπεια, αν κάποιος πει ότι ο Θεός δεν είναι (δεν υπάρχει), τότε όλα τα κατηγορήματά του αποκλείονται. Απέναντι στο οντολογικό επιχείρημα, το οποίο θεωρεί το «είναι» ως κατηγορημα, ο Kant απαντά πως το «είναι» δεν είναι τίποτε άλλο παρά η *copula* μιας κρίσεως, εκείνο που συνδέει το κατηγορημα με το υποκείμενό του.¹²⁷

«Η έννοιά μας, λοιπόν, για ένα αντικείμενο μπορεί να περιέχει οτιδήποτε και οσοδήποτε θέλει, εμείς εν τούτοις είμαστε αναγκασμένοι να εξέλθουμε από αυτή, για να της απονείμουμε την ύπαρξη. Για αντικείμενα των αισθήσεων αυτό συμβαίνει δια της συνεκτικής ενότητας με κάποια από τις κατ' αίσθηση αντιλήψεις μου...αλλά για αντικείμενα της καθαρής νόησης δεν υπάρχει κανένα απολύτως μέσο για να γνωρίσουμε την ύπαρξή τους... η συνείδησή μας όμως για κάθε ύπαρξη ανήκει ολοσχερώς και απολύτως στην

¹²⁶ R. Walker, Kant, the arguments of the philosophers, σ.166
¹²⁷ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A599, B627

ενότητα της εμπειρίας».¹²⁸ Γίνεται κατανοητό, λοιπόν, πως μόνο μέσω της εμπειρίας μπορούμε να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη των αντικειμένων, τόσο των αισθήσεων, όσο και της καθαρής νόησης. Όπως και στην Αναλυτική, έτσι και εδώ ο Kant προβάλλει την αντίληψη ότι μόνο η εμπειρία μπορεί να μετατρέψει τα αντικείμενα σε γνώση, να αντιστοιχήσει δηλαδή τα αντικείμενα στη σκέψη, καθώς σκέψη χωρίς εμπειρία είναι κενή.

β) Η κοσμολογική απόδειξη

Το δεύτερο επιχειρήμα της ορθολογικής Θεολογίας περί αποδείξεως της ύπαρξης του Θεού οδηγείται στο συμπέρασμα αυτό από την τυχαία ύπαρξη του κόσμου. Σε αντίθεση με το οντολογικό επιχειρήμα, το οποίο πορεύεται από την τελειότητα στην αναγκαία ύπαρξη, το κοσμολογικό ακολουθεί αντίθετη πορεία, δηλαδή από την αναγκαία ύπαρξη στην τελειότητα. «Εάν υπάρχει κάτι τι, τότε είναι ανάγκη να υπάρχει επίσης ένα απολύτως αναγκαίο ον».¹²⁹ Τώρα εγώ ο ίδιος, τουλάχιστον, υπάρχω: άρα υπάρχει ένα απολύτως αναγκαίο ον».¹³⁰

Το κοσμολογικό επιχειρήμα, συνεπώς, το οποίο ονομάστηκε από τον Leibniz, εξαιτίας της τυχαίας ύπαρξης, a contingentia mundi¹³¹ ξεκινά την προσπάθεια αποδείξεως της ύπαρξης του Θεού από την εμπειρία και όχι a priori, όπως το προηγούμενο. Εξού και το όνομά του, αφού το αντικείμενο της εμπειρίας είναι ολόκληρος ο κόσμος.¹³²

Οι πλάνες στις οποίες οδηγείται το συγκεκριμένο επιχειρήμα είναι πολύ περισσότερες από τις πλάνες των άλλων δύο επιχειρημάτων της ορθολογικής Θεολογίας. Συγκεκριμένα, μία εκ των παραπάνω πλανών είναι το γεγονός ότι

¹²⁸ ό.π., A601, B629

¹²⁹ Με την κοσμολογική απόδειξη της ύπαρξης του Θεού ασχολήθηκε και ο Αριστοτέλης, ο οποίος σε ολόκληρο το φιλοσοφικό του οικοδόμημα χαρακτηρίζει το Θεό ως το «πρῶτο κινούμενον κίνητον», δηλαδή ως την πρώτη ακίνητη αρχή κάθε κίνησης βλ. Ingemar Düring, Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του, τόμ. Α', Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2000, σ. 350

¹³⁰ ό.π., A605, B633

¹³¹ ό.π., A604, B632

¹³² ό.π., A605, B633

από το τυχαίο μπορεί κανείς να συμπεράνει την αιτία, πράγμα το οποίο μπορεί να ισχύσει μόνο στον αισθητό κόσμο, αφού «η καθαρώς νοητή έννοια του τυχαίου δε μπορεί να παραγάγει καμία απολύτως συνθετική πρόταση, όπως αυτήν της αιτιότητας και η θεμελιώδης αρχή της τελευταίας (της αιτιότητας) δεν έχει καμία απολύτως σημασία και κανένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της χρήσεώς της παρά μόνο μέσα στον αισθητό κόσμο». ¹³³

Εκτός αυτού, ο Kant εκφράζει την αντίθεσή του στο συλλογισμό του συγκεκριμένου επιχειρήματος για το λόγο ότι δεν είναι δυνατό να συμπεραίνει κανείς για την ύπαρξη μιας πρωταρχικής αιτίας από της αδυνατότητα μιας άπειρης σειράς αιτιών, εξαιτίας του γεγονότος ότι η σειρά των αιτιών στον αισθητό κόσμο δε μπορεί να είναι άπειρος. ¹³⁴

Ακόμη, δεν είναι δυνατό να οδηγείται κανείς από την ολότητα των όρων ενός φαινομένου στην ύπαρξη ενός όντος, αποκομμένο και ελεύθερο από κάθε αιτιότητα, καθώς είναι αντιληπτό πως σε μια τέτοια περίπτωση μία ιδέα μετατρέπεται σε μια πραγματικότητα. ¹³⁵ Δεν καθίσταται, συνεπώς, εφικτή η πορεία προς την αποδοχή της ύπαρξης μιας απόλυτης και υπέρτατης πραγματικότητας, δηλαδή του Θεού, μέσα από την αρχή της αιτιότητας, καθώς η συγκεκριμένη αρχή δύναται να εφαρμοστεί μόνο σε αντικείμενα της δυνατής εμπειρίας. ¹³⁶

Το γεγονός ότι η κοσμολογική απόδειξη της ύπαρξης του Θεού έχει ως βάση της την εμπειρία, αρχικά τη διαφοροποιεί από την οντολογική απόδειξη, η οποία στηρίζεται εξ' ολοκλήρου στις καθαρές έννοιες a priori. Όμως η πρώτη, χρησιμοποιεί την εμπειρία για να πορευθεί προς την ύπαρξη ενός αναγκαίου όντος «καθόλου», δηλαδή εν γένει. ¹³⁷ Ο καθαρός εμπειρικός λόγος όμως δε μπορεί προσδιορίσει τις ιδιότητες αυτού του όντος και έτσι «τρέπεται

¹³³ ό.π., A610, B638

¹³⁴ ό.π.

¹³⁵ ή αλλιώς υπερβατολογική υφαρπαγή βλ. Immanuel Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, (Υπερβατική Διαλεκτική και Υπερβατική Μεθοδολογία) Εισαγωγή, Μετάφραση και Παρατηρήσεις Μ.Φ Δημητρακόπουλος, Αθήνα 1986, 1999, τεύχος τρίτο, Η Υπερβατική Θεολογία, σ. IV

¹³⁶ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A610, B638

¹³⁷ ό.π., A607, B635

επί τα ίχνη καθαρών εννοιών [για να μάθει]: ποιες δηλαδή ιδιότητες πρέπει να έχει ένα απολύτως αναγκαίο ον εν γένει, τουτέστιν ποιο ανάμεσα σε όλα τα δυνατά πράγματα περιέχει μέσα του τους απαιτούμενους όρους (requisita) για μια απόλυτη αναγκαιότητα».¹³⁸

Κατά συνέπεια, η οντολογική απόδειξη περιέχει ολόκληρη την αποδεικτική δύναμη της κοσμολογικής απόδειξης και το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, εφόσον η οντολογική απόδειξη στηρίζεται στις καθарές έννοιες και είναι αποκομμένη από την εμπειρία, πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι έγκυρη, άρα και η κοσμολογική απόδειξη δε μπορεί να έχει μεγάλη εγκυρότητα.¹³⁹ Δικαίως, λοιπόν, ο Kant καταλήγει στο ότι ούτε η κοσμολογική απόδειξη μπορεί να εμπεριέχει κάποια δόση εγκυρότητας περί αποδείξεως της ύπαρξης του Θεού, καθώς, ενώ θα έπρεπε να μας οδηγεί σε ένα νέο δρόμο από εκείνο της οντολογικής απόδειξης, οπισθοδρομεί στην απατηλότητα που χαρακτήριζε το οντολογικό επιχείρημα.¹⁴⁰

γ) Η φυσικοθεολογική απόδειξη

Στην τρίτη και τελευταία φυσικοθεολογική ή αλλιώς τελεολογική¹⁴¹ απόδειξη της ορθολογικής Θεολογίας, ο Kant διατηρεί μια πιο ήπια κριτική στάση από ότι κράτησε στις δύο προηγούμενες, καθώς το φυσικοθεολογικό επιχείρημα είναι το πιο δημοφιλές από όλα τα υπόλοιπα που προσπάθησαν να αποδείξουν την ύπαρξη ενός ανώτατου όντος.¹⁴² «Η απόδειξη αυτή αξίζει να

¹³⁸ ό.π.

¹³⁹ «Γιατί, πώς μπορεί ποτέ να δοθεί μια εμπειρία που θα ήταν ισακριβώς αντίστοιχη προς μια ιδέα; ... Η υπερβατολογική ιδέα ενός αναγκαίου παντάπασι αντάρκου πρωταρχικού όντος είναι τόσο υπέρμετρα μεγάλη, τόσον υπεροχικά υψωμένη πάνω από κάθε τι το εμπειρικό, που είναι πάντοτε εξαρτημένο από όρους, ώστε, εν μέρει μεν να μη μπορεί κανείς ποτέ να εξεύρει επαρκές υλικό στην εμπειρία, για να γεμίσει μια τέτοια έννοια, εν μέρει δε να περιψηλαφεί πάντοτε ανάμεσα στο υποκείμενο σε όρους και να ζητεί διαρκώς το Απόλυτο, για το οποίο κανένας νόμος οποιασδήποτε εμπειρικής συνθέσεως δεν προσφέρει ένα παράδειγμα ή την παραμικρή προς αυτό οδηγία» Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A610, B638

¹⁴⁰ ό.π., A609, B637

¹⁴¹ Η λέξη 'τελεολογική' προέρχεται ετυμολογικά από τη λέξη 'τέλος' που σημαίνει σκοπός

¹⁴² G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καντ, σ.125

μνημονεύεται με σεβασμό πάντοτε. Είναι η παλαιότερη, σαφέστερη και τα μάλιστα ανταποκρινόμενη στον κοινό νου των ανθρώπων». ¹⁴³

Όπως αποδείχτηκε από τις δύο προηγούμενες αποδείξεις, δεν είναι δυνατό να οδηγηθούμε στην ύπαρξη ενός ανώτατου όντος, δηλαδή του Θεού. Ο Kant, λοιπόν, μετά την κριτική που άσκησε στις δύο προηγούμενες αποδείξεις προσπαθεί να ερευνήσει εάν η τρίτη απόδειξη μπορεί να μας προσφέρει έγκυρη αποδεικτική γνώση περί υπάρξεως του Θεού, καθώς σε διαφορετική περίπτωση δεν θα υπάρχει από την πλευρά του καθαρού θεωρητικού λόγου καμία ικανοποιητική απόδειξη για την ύπαρξη του Θεού. ¹⁴⁴

Η φυσικοθεολογική απόδειξη οδηγείται από την τάξη και το ρυθμό του κόσμου στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ένας δημιουργός αυτής της τάξης, δηλαδή ο Θεός, καθώς τα ίδια τα όντα δε μπορούν να έχουν θέσει αυτή τη σκόπιμη τάξη, υποκείμενα σε αυτήν. Θεωρεί, κατά κάποιο τρόπο, το Θεό ως ρυθμιστή ή και διαμορφωτή του κόσμου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα φυσικοθεολογικά επιχειρήματα της συγκεκριμένης αποδείξεως, μέσα στον κόσμο υπάρχουν φανερά σημεία μιας διάταξης σύμφωνα με ένα ορισμένο σκοπό, τα οποία χαρακτηρίζονται από σοφία και ταυτόχρονα αποτελούν ένα «όλον» ποικίλου περιεχομένου και με άπειρο μέγεθος και έκταση. Αυτή η διάταξη που έχει ένα συγκεκριμένο σκοπό δε σχετίζεται με τα πράγματα του κόσμου, παρά μόνο ανήκει σε αυτά κατά τυχαίο τρόπο. «Υπάρχει, άρα, μια υπέροχη και σοφή αιτία (ή περισσότερες), η οποία πρέπει κατ' ανάγκην να είναι η αιτία του κόσμου όχι απλά ως μια τυφλώς δρώσα παντοδύναμη φύση δια παραγωγικότητας, αλλά ως νοερή ουσία δι' ελευθερίας». Και οδηγούμαστε στην ενότητα αυτής της σοφής αιτίας, δηλαδή του δημιουργού του κόσμου, μέσω της ενότητας της αμοιβαίας σχέσης των μερών του κόσμου ως μέλη ενός τεχνητού οικοδομήματος. ¹⁴⁵

¹⁴³ Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, A624, B652

¹⁴⁴ ό.π., A621, B649

¹⁴⁵ ό.π., A625, B653 – A626, B654

Ξεκινώντας, λοιπόν, από μια καθορισμένη εμπειρία και τη τάξη και σκοπιμότητα του αισθητού κόσμου, η φυσικοθεολογική απόδειξη οδηγείται στο συμπέρασμα της ύπαρξης ενός σοφού και παντοδύναμου δημιουργού του κόσμου. «Ο συλλογισμός, λοιπόν, χωρεί [συμπεραίνει] από την τόσο καθολικά παρατηρητέα τάξη και σκοπιμότητα στον κόσμο, ως μιας πέρα για πέρα τυχαίας διατάξεως [οργανώσεως], προς την ύπαρξη μιας προς αυτές συμμετρικά καθορισμένης αιτίας ... και δε μπορεί να είναι καμία άλλη απ' αυτήν ενός όντος που κατέχει όλη τη δύναμη, όλη τη σοφία κ.λ.π., με μια λέξη, όλη την τελειότητα, ως ένα πανταρκές ον.¹⁴⁶

Όπως γνωρίζουμε όμως, ο Kant δε θεωρεί έγκυρη τη γνώση που εκκινεί από την εμπειρία και κατά συνέπεια δε μπορούμε να οδηγηθούμε στην ύπαρξη του Θεού με την φυσικοθεολογική απόδειξη της παραδοσιακής Μεταφυσικής. Ο Kant αναρωτιέται ωστόσο «ποιο είναι, λοιπόν, άραγε το μέσο που χρησιμοποιεί κανείς για να υπερβεί ένα τόσο πλατύ φάσμα»,¹⁴⁷ δηλαδή με ποιο τρόπο καταφέρνει η φυσικοθεολογική απόδειξη να υπερβεί και να ξεπεράσει το τεράστιο χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στην εμπειρία και σε ένα υπερβατικό ον.

Την απάντηση στο ως άνω ερώτημα τη δίνει ο ίδιος, λέγοντας πως, από τη στιγμή που δε μπορούμε να οδηγηθούμε πέρα του δημιουργού του κόσμου, παρά μόνο μέχρι το θαυμασμό της σοφίας και της δύναμής του, απορρίπτουμε το εμπειρικό φυσικοθεολογικό επιχείρημα και οδηγούμαστε προς την τυχειότητα του κόσμου, από την οποία «χωρεί κανείς μόνο δι' υπερβατολογικών αποκλειστικά εννοιών, προς την ύπαρξη ενός απολύτως Αναγκαιού, και από την έννοια της απολύτου αναγκαιότητας της πρώτης αιτίας προς τη συνολικά προσδιορισμένη ή προσδιορίζουσα έννοια αυτού του όντος, δηλαδή [στην έννοια] μιας τα πάντα περιέχουσας πραγματικότητας».¹⁴⁸

¹⁴⁶ ό.π., A627, B655

¹⁴⁷ ό.π. A629, B657

¹⁴⁸ ό.π.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, οδηγείται η φυσικοθεολογική απόδειξη στην ύπαρξη του Θεού, δηλαδή του ρυθμιστή του κόσμου. Γίνεται όμως αντιληπτό, πως με αυτόν τρόπο οδηγούμαστε στην ιδέα ενός αρχιτέκτονα του κόσμου κι όχι ενός δημιουργού του κόσμου. Έτσι, «το φυσικοθεολογικό επιχείρημα προϋποθέτει το κοσμολογικό επιχείρημα για να δείξει πως ο αρχιτέκτονας είναι και δημιουργός, γιατί όχι μόνο η μορφή – η τάξη – αλλά κι η ίδια η ύλη του κόσμου είναι τυχαία».¹⁴⁹

Καθώς όμως, η κοσμολογική απόδειξη έχει ως βάση της την οντολογική απόδειξη όπως αποδείχτηκε παραπάνω, και εφόσον η φυσικοθεολογική απόδειξη προϋποθέτει την κοσμολογική, κατανοούμε πως η αποδεικτική της αξία είναι αμφισβητήσιμη και ότι «ολόκληρη η λογική Θεολογία στηρίζεται στο οντολογικό επιχείρημα, που μάταια γυρεύει να καταδείξει μια ύπαρξη με απλές έννοιες».¹⁵⁰

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σκοπός της παρούσης εργασίας ήταν να μελετήσει την Υπερβατολογική Διαλεκτική του Kant, που αποτελεί κομμάτι του πρώτου μέρους της Κριτικής του Καθαρού λόγου, ενός έργου, που ακόμη και ο ίδιος ο Kant στον πρόλογο του έργου του «Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική» αναφέρεται στη δυσκολία κατανόησης του.¹⁵¹

Όπως είδαμε η γενικότερη φιλοσοφική σκέψη του Kant αποτέλεσε ένα συγκερασμό του ορθολογισμού και του εμπειρισμού, καθώς ο Kant

¹⁴⁹ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Kant, σ.126

¹⁵⁰ ό.π.

¹⁵¹ «Θα κρίνουν την 'Κριτική' μου λαθεμένα, γιατί δεν θα την καταλάβουν· δεν θα την καταλάβουν, γιατί τους αρέσει να φυλλομετρούν το βιβλίο, όχι όμως και να το μελετήσουν· και δε θα θελήσουν να μπουρ σ' αυτό τον κόπο, γιατί το έργο είναι ξερό, γιατί είναι σκοτεινό, γιατί είναι αντίθετο προς όλες τις συνηθισμένες έννοιες κι επιπλέον είναι μακροτενές ... Αυτό το ελάττωμα πρόκειται να διορθώσω με τα παρόντα 'Προλεγόμενα'». Kant, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική, πρόλογος

προσπάθησε να θέσει τα όρια τόσο του εμπειρισμού, όσο και του ορθολογισμού. Όσον αφορά στον εμπειρισμό, τάχθηκε εναντίον του για το λόγο ότι το αντικείμενό του, δηλαδή η εμπειρία, προϋποθέτει a priori στοιχεία τα οποία δεν προέρχονται από την ίδια αλλά αποτελούν όρους της, ενώ όσον αφορά στον ορθολογισμό τόνισε το πρόβλημα που τον χαρακτηρίζει, καθώς οι a priori κατηγορίες του ορθού λόγου που συνδέονται με την εποπτεία δε μπορούν να αποτελέσουν έγκυρη πηγή γνώσης χωρίς την ίδια την εποπτεία.¹⁵²

Σε αντίθεση με την Υπερβατολογική Αναλυτική, η οποία αποτελεί τη λογική της αλήθειας, θεωρώντας τη διάνοια ως την πηγή a priori εννοιών και κανόνων, ο λόγος που αποτελεί αντικείμενο της Υπερβατολογικής Διαλεκτικής, έχει ως έργο του να καταδείξει στη νόηση το σωστό δρόμο για τη συστηματική ενότητα της εμπειρικής γνώσης, δίνοντας έτσι στις γνώσεις της νόησης ενότητα a priori. Όταν όμως οι θεμελιώδεις κανόνες και τα υποκειμενικά αξιώματα του λόγου αξιώνουν αντικειμενική ισχύ, τότε οδηγούμαστε σε μια πλάνη, την οποία καλείται να ανασκευάσει η Υπερβατολογική Διαλεκτική, θεωρούμενη ως η λογική της υπερβατολογικής επίφασης.

Μέσω των συλλογισμών του ο καθαρός λόγος προσπαθεί να βρει το Απόλυτο, το μη υποκείμενο σε όρους, με στόχο την ολοκλήρωση της ενότητας της διάνοιας. Προσπαθεί δηλαδή να αναγάγει τη μεγάλη ποικιλία των γνώσεων της νόησης στο μικρότερο αριθμό αρχών και να πετύχει με αυτό τον τρόπο την ύψιστη ενότητά τους. Πρόκειται συνεπώς για τη δύναμη των αρχών, εν αντιθέσει με τη νόηση, η οποία αποτελεί τη δύναμη των κανόνων.

Με τη βοήθεια των μεθοδολογικών αρχών του λόγου (αρχή της ομοιογένειας, της συγγένειας και της εξειδίκευσης των ειδών), οι οποίες όμως, ως ρυθμιστικές που είναι, είναι αποκομμένες από κάθε εμπειρία καθώς και με τη βοήθεια των εννοιών του, δηλαδή των ιδεών, η νόηση καταφέρνει να

¹⁵² N. Αυγελής, Εισαγωγή στη φιλοσοφία, σ.322

πετύχει την ύψιστη ενότητα των γνώσεών της, ώστε να μπορεί καλύτερα να γνωρίζει τα φαινόμενα.

Και όταν αναφερόμαστε στις ιδέες του καθαρού λόγου δεν εννοούμε τίποτε άλλο, παρά μόνο τις υπερβατολογικές ιδέες της ψυχής, του κόσμου και του Θεού, οι οποίες αποτέλεσαν αντικείμενα της παλαιότερης Μεταφυσικής και συγκεκριμένα της ορθολογικής Ψυχολογίας, της Κοσμολογίας και της Θεολογίας αντίστοιχα.

Με την κριτική που άσκησε ο Kant στην παραδοσιακή Μεταφυσική κατάφερε πολλά πράγματα. Αρχικά, απέδειξε πως οι τρεις παραπάνω μεταφυσικές ιδέες, δε μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα γνώσης, καθώς δεν αναφέρονται σε κάτι το πραγματικό και το εμπειρικό, παρά μόνο έχουν συστηματική σημασία. Εκτός αυτού, κλόνισε τα θεμέλια της Μεταφυσικής ως επιστήμη, καθώς μετά από την παραπάνω κριτική του, κατάφερε να αποδείξει ότι η Μεταφυσική είναι αδύνατη σαν μια επιστήμη των πραγμάτων καθ' εαυτά, αφού «δεν έχει ακόμη μπει στο σίγουρο δρόμο της επιστήμης και τούτο γιατί, χωρίς τη βοήθεια μιας πρότερης Κριτικής, έθεσε για τον εαυτό της αντικείμενα απρόσιτα».¹⁵³

Σκοπός της κριτικής αυτής όμως δεν ήταν η κατάρριψη της Μεταφυσικής ως μια άχρηστη επιστήμη, αλλά η κάθαρση αυτής από τις πλάνες του θεωρητικού λόγου. Παρόλα αυτά, ο Kant δεν επέλεξε τον εύκολο δρόμο της απευθείας απόρριψης της παλαιότερης Μεταφυσικής προτείνοντας ταυτόχρονα μια καινούρια Μεταφυσική, αλλά επέλεξε να καταστήσει το λόγο ικανό να οδηγηθεί στην αυτογνωσία του, δηλαδή να συγκροτήσει μια δίκη του εαυτού του, κατά την οποία θα αποκαλύψει τις νόμιμες προθέσεις του και θα καταδικάσει όλα τα παραπτώματά του. Έτσι, λοιπόν, θεωρώντας ως καταλληλότερο «δικαστήριο» την «Κριτική του καθαρού λόγου», κατάφερε να φέρει στο φως όλους τους παραλογισμούς και τα σφάλματα του λόγου και

¹⁵³ G. Pascal, Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καντ, σ.131

συνεπώς και της παλαιότερης Μεταφυσικής, οδηγώντας με αυτό τον τρόπο τη φιλοσοφική σκέψη της εποχής του σε νέους ορίζοντες.

Μέσα, λοιπόν, από αυτή την κριτική και ιδιαίτερα από την κριτική που άσκησε στην ορθολογική Θεολογία, ο Kant κινδύνεψε να θεωρηθεί άθεος, καθώς προσπάθησε να αποδείξει πως δεν είναι δυνατή η γνώση ενός υπέρτατου όντος, κάτι το οποίο ερχόταν σε αντίθεση με τη θεολογική αντίληψη της εποχής του.¹⁵⁴ Αυτή η άποψη όμως είναι εσφαλμένη, αφού ο φιλόσοφος δεν είχε αυτοσκοπό την αναίρεση των θεολογικών αντιλήψεων της εποχής του, αλλά πολύ περισσότερο ήθελε να αποδείξει την αδυναμία του θεωρητικού λόγου να αποδείξει την ύπαρξη αυτού του ανώτατου όντος.

Εξάλλου, το γεγονός ότι ο Kant απορρίπτει τη θέση της ορθολογικής Θεολογίας, ότι δηλαδή μπορούμε να αποδείξουμε την ύπαρξη του Θεού, δε σημαίνει πως απορρίπτει και τη δυνατότητα ύπαρξης του Θεού, καθώς μέσα από τις φιλοσοφικές του θέσεις καταδεικνύει ότι, από τη στιγμή που ο θεωρητικός λόγος δε δύναται να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού, είναι λογικό να μη μπορεί να αποδείξει ούτε και τη μη ύπαρξή Του.

Στο σημείο αυτό ακριβώς, όπου ο θεωρητικός λόγος αδυνατεί να αποδείξει την αθανασία της ψυχής, την ελευθερία του ανθρώπου, την ύπαρξη του Θεού, και συνεπώς και τη μη ύπαρξή τους, έρχεται ο πρακτικός λόγος, δηλαδή η ηθική, η οποία καλείται να δώσει απαντήσεις στα βασικά ερωτήματα που έθεσε προηγουμένως η «Κριτική του καθαρού λόγου». «Εκείνο ακριβώς, το οποίο δε δύναται να αποδείξει ο θεωρητικός λόγος, το αποδεικνύει ως αίτημα ο πρακτικός ηθικός λόγος. Έτσι η μεταφυσική, ενώ είναι αδύνατη ως οντολογία, υφίσταται εν τούτοις ως δεοντολογία».¹⁵⁵

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία και έχοντας πλέον μια σαφή εικόνα για τον τρόπο σκέψης του γερμανού φιλοσόφου, οδηγούμαστε στο

¹⁵⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η λογοκρισία που επέβαλε η κυβέρνηση της Πρωσίας στα έργα του Kant, η οποία ούτε λίγο ούτε πολύ χαρακτήρισε τον Kant άθεο. Βλ. Αν. Γιανναράς, Κεφάλαια από τη θεωρητική φιλοσοφία του Kant, σσ.24-25

¹⁵⁵ Π. Δάφνος, Ερμηνεία της «κριτικής του καθαρού λόγου» του Kant, σ. 151

συμπέρασμα ότι ο θεωρητικός λόγος αξιώνοντας αντικειμενική ισχύ, οδηγείται σε μια υπερβατολογική επίφαση, την οποία καλείται να προβάλλει αλλά και να ανασκευάσει η Υπερβατολογική Διαλεκτική και στο ό,τι ο τρόπος με τον οποίο άσκησε την κριτική του ο Kant μπορεί να χαρακτηριστεί ανάλογος με εκείνο του Σωκράτη, δηλαδή με τη σωκρατική ειρωνεία.

Κατ' ανάλογο τρόπο, λοιπόν, με το Σωκράτη, ο οποίος είχε την αμφισβήτηση των παραδοσιακών αρχών και ιδεών ως όπλο της αναζήτησης της αλήθειας και της φιλοσοφικής του έρευνας, συμπεριφέρεται και ο Kant και συγκεκριμένα η Υπερβατολογική Διαλεκτική απέναντι στην παραδοσιακή Μεταφυσική. Δεν εφαρμόζει όμως μια αμφισβήτηση παρόμοια με εκείνη των σοφιστών, η οποία πάντοτε κατέληγε σε άρνηση και στο συμπέρασμα ότι, εφόσον κανείς δε μπορεί να ανακαλύψει την αλήθεια, αλήθεια δεν υπάρχει, αλλά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως εμφανίζεται περισσότερο θερμός υποστηρικτής της γνωστής φράσης του Σωκράτη, «ὄν οὐκ ἴσθαι ἢ οὐκ εἶναι οὐκ ἴσθαι».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Immanuel Kant
Κριτική του καθαρού λόγου, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Αναστάσιος Γιανναράς, τόμοι 2, [Υπερβατολογική Στοιχειολογία], εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976
- Immanuel Kant
Κριτική του καθαρού λόγου, [Υπερβατική Διαλεκτική και Υπερβατική Μεθοδολογία], εισαγωγή, μετάφραση και παρατηρήσεις Μ.Φ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα 1986, 1999
- Immanuel Kant
Κριτική της κριτικής ικανότητας, μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια Χ. Τασάκος, εκδ. Printa, Αθήνα 2000
- Immanuel Kant
Κριτική του πρακτικού λόγου, μετάφραση Γ.Δ. Σκούρτση, Αθήνα, Αναγνωστίδης, 1944
- Immanuel Kant
Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1982
- Αυγελής Νικόλαος
Εισαγωγή στη φιλοσοφία, Θεσσαλονίκη 2001, (3^η έκδοση βελτιωμένη)
- Γιανναράς Α.
Κεφάλαια από τη θεωρητική φιλοσοφία του Kant, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976

Δάφνος Π. Γ.
Ερμηνεία της «Κριτικής του καθαρού
λόγου», Αθήνα 1976

Δημητρακόπουλος Μιχ.
Διαλεκτική ψυχολογία και
υπερβατική συνειδησιολογία στην
κριτική ιδεοκρατία του Καντ. Από τον
Descartes στον Husserl με αφετηρία την
«Κριτική του Καθαρού Λόγου», χ.ε.,
Αθήνα 1983

Κάσσιερ Έρνστ
Kant, η ζωή και το έργο του,
εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Στ.
Γερογιωργάκης, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα
2001

Ντελέζ Ζιλ Η
κριτική φιλοσοφία του Kant, η θεωρία
των ικανοτήτων, μτφ. Ελ. Περδικούρη,
εκδ. Βιβλιοπωλείον της «εστίας», Αθήνα
2000

Πελεgrίνης Θεοδόσιος
Αρχές Φιλοσοφίας, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα
1999

Bennett Jonathan Kant's Dialectic,
Cambridge University Press, 1974

Chatelet Francois Η φιλοσοφία από
τον Kant ως τον Husserl, τόμος γ', μτφ.
Κ. Παπαγιώργης, εκδ. Γνώση, Αθήνα
1985

Cohn J. Πρωτοπόροι
φιλόσοφοι, Ιστορική εισαγωγή εις την
φιλοσοφίαν, μτφ. Γ. Παλαιολόγου, εκδ.
Δ. και Π. Δημητράκου, Αθήνα 1928

Düring Ingemar Ο Αριστοτέλης,
παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης
του, τόμ. Α', Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2000

Heidegger Martin Τι
είναι φιλοσοφία, μτφ. Αχ. Α. Βαγενά,
εκδ. Αναγνωστίδη, χ.χ.

Kemp J. The philosophy of
Kant, Oxford University Press, New
York Toronto, 1968

Kenny Anthony Από τον Ντεκάρτ
στον Καντ, Ιστορία της Δυτικής
Φιλοσοφίας, μτφ. Δ. Ρισσάκη, εκδ.
Νεφέλη, Αθήνα 2005

Pascal G. Για να γνωρίσετε
τη σκέψη του Kant, μτφ. Αλ. Βέλιος,
εκδ. Άπειρον, Αθήνα 1977

Smith T. V., Grene Marjorie Philosophers speak for themselves,
Berkeley, Hume and Kant, The
University of Chicago Press, Chicago
and London 1940

Walker Ralph C.S. Kant, the
arguments of the philosophers, Routledge
and Kegan Paul, 1978